

TvMR

TIJDSCHRIFT VOOR MENSENRECHTEN

PB-PP | B-0000
BELGIE(N)-BELGIE

In dit nummer:

Gerechtelijke achterstand en mensenrechten

Grondrechtenbescherming in crisistijd

Humor en vrijheid van meningsuiting

Het belang van vrijetijdsdemocratie

22ste jaargang • nr. 2
april-mei-juni 2024
Driemaandelijks uitgave

Een uitgave van

LIGA VOOR
MENSEN
RECHTEN

Bg TvMR P: 3A9108
Afzendadres: Liga voor Mensenrechten
Leopold II laan 53, 1080 Sint-Jans-Molenbeek
V.U.: Kati Verstrepen
Leopold II laan 53, 1080 Sint-Jans-Molenbeek

Colofon

TvMR

Tijdschrift voor Mensenrechten
Driemaandelijks uitgave
Verschijnt vier keer per jaar
Aanbevolen citeerwijze: TvMR

ISSN 1379-0250

Redactie

Hoofdredacteur: Pieter Cannoot (UGent)
Eindredactie: Mathilde Sonnet
Redactie: Eva Albers, Hannah Aziza Ghulam Farag, Joyce De Coninck, Nozizwe Dube, Hadjira Hussain Khan, Louise Janssens, Eline Kindt, Laurens Lavrysen, Mathieu Leloup, Michaël Merrigan, Annelies Nachtergaele, Anne Oloo, Paul Pataer, Louise Reyntjens, Stijn Smet, Thea Staes, Rozelien Van Erdegem, Cathérine Van de Graaf, Catherine Van De Heyning, Merel Vrancken

Tijdschrift voor Mensenrechten is een initiatief van de Liga voor Mensenrechten.

Abonnement op TvMR?
<https://mensenrechten.be/pagina/liga-abonnement>

Redactiesecretariaat

Liga voor Mensenrechten vzw.
Leopold II laan 53, 1080 Sint-Jans-Molenbeek
e-mail: info@mensenrechten.be
website: <https://mensenrechten.be>

Redactionele samenwerking en disclaimer

Het Tijdschrift voor Mensenrechten is een initiatief van de Liga voor Mensenrechten vzw. De redactie heeft een volstrekt autonoom statuut. Het TvMR strekt tot het aanmoedigen van het onderzoek naar actuele mensenrechtentema's en het verspreiden van de kennis hierover.

Voor publicatie aangeboden teksten, arresten en vonnissen en te bespreken boeken mogen rechtstreeks naar het redactiesecretariaat worden gestuurd. De redactie behoudt zich alle rechten voor de publicatie van ingezonden artikels, werken, advertenties, e.d. te weigeren.

Aan de totstandkoming van deze publicatie is de uiterste zorg besteed. De redactie waakt over het wetenschappelijk karakter van de artikelen via een proces van peer review. Voor informatie die nochtans onvolledig of onjuist is opgenomen, aanvaarden de redactie en de uitgever geen verantwoordelijkheid. Elke auteur is verantwoordelijk voor de eigen redactionele bijdragen.

Jaarabonnements tijdschrift

Abonnement op Tijdschrift voor Mensenrechten: €35

rek.nr. BE34 0011 2701 3290
Meer informatie bij Liga voor Mensenrechten.

Mensenrechten online

Je kan TvMR online raadplegen. Het meest recente nummer is enkel beschikbaar voor abonnees. TvMR geeft ook de website Tijd voor Mensenrechten uit, met gratis bijdragen over mensenrechten in België: <https://tijd.mensenrechten.be>.

© Niets uit deze publicatie mag worden veeleenvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, elektronische gegevensdragers of welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande, uitdrukkelijke en schriftelijke toestemming van de uitgever.

Update

3

Uitspraak in eerste aanleg in het proces tegen Dries van Langenhove en Schild & Vrienden

Dank je voor jouw steun en ... jouw privacy

Liga voor Mensenrechten draagt Ultima "sociaal-cultureel volwassenenwerk" op aan het kritisch middenveld

Editoriaal

4

Democratie en rechtsstaat
Louise Janssens

Artikel

6

Gerechtelijke achterstand: een eeuwenoude, maar springlevende uitdaging voor justitie
Stien Dethier

Grondrechtenbescherming in crisistijd. Naar een modernisering van artikel 187 van de Grondwet?
Arvid Rochtus

Rechtspraak

18

De humor van Schild & Vrienden en de grenzen van de vrijheid van meningsuiting
Laurent Fastrez

Interview

26

Het belang van vrijetijdsdemocratie
TvMR sprak met Demos vzw
Marie Cuvelier & Joanna Wils

Uitspraak in eerste aanleg in het proces tegen Dries van Langenhove en Schild & Vrienden

De Liga voor Mensenrechten stelde zich burgerlijke partij in dit proces en is er in geslaagd om de maatschappelijke impact van deze zaak te benadrukken. De correctionele rechtbank in Gent heeft de tenlasteleggingen ten aanzien van de 7 beklaagden bewezen verklaard. Dries Van Langenhove werd o.a. veroordeeld tot 1 jaar effectieve celstraf en de andere beklaagden werden veroordeeld tot een gevangenisstraf met uitstel. Jos Vander Velpen, advocaat van de Liga voor Mensenrechten, legt uit aan De Standaard dat hij zo'n ernstige veroordelingen zelden in dossiers met betrekking tot racisme tegenkomt. De rechtbank heeft geoordeeld dat dit soort gedragingen moet worden bestraft omdat de leiders gehandeld hebben vanuit een racistisch gedachtegoed. Meester Vander Velpen vindt dit een unieke uitspraak, een signaal dat absoluut kan tellen.

Dank je voor jouw steun en ... jouw privacy

Op 28 december 2023 werd een wet gestemd die verenigingen verplicht om het nationale nummer (beter bekend als het rijksregisternummer) op te vragen bij hun donateurs. Zo garandeert de fiscale overheid dat hun gift automatisch in de vereenvoudigde belastingaangifte verschijnt van de donateur. Het gevolg van deze optimalisatie is evenwel dat de verantwoordelijkheid om de persoonsgegevens van de donateurs te verwerken doorgeschoven wordt naar ngo's die erkend zijn om fiscale attesten af te leveren voor een gift. In een opinie maakt de Liga duidelijk dat een ngo op deze manier een aantrekkelijk doelwit wordt voor cybercriminaliteit. In geval van een datalek kan de combinatie van unieke persoonsgegevens en de oorsprong van de bewaarplaats het

moeilijker maken voor het slachtoffer om zichzelf te beschermen tegen dergelijke criminaliteit. De Liga wijst op bestaande alternatieven en is daarom van mening dat het onnodig is ngo's te verplichten om rijksregisternummers van donateurs bij te houden.

Liga voor Mensenrechten draagt Ultima "sociaal-cultureel volwassenenwerk" op aan het kritisch middenveld

De Ultima's - vroeger de Vlaamse Cultuurprijzen - worden al sinds 2003 uitgereikt door de Vlaamse minister van Cultuur aan toonaangevende artiesten, kunstenaars, organisaties of gezelschappen. Op dinsdagavond 30 april 2024, mocht de Liga voor Mensenrechten de Ultima voor het sociaal-cultureel volwassenenwerk in ontvangst nemen. De jury gaf aan met haar nominatie een krachtig signaal te willen sturen dat de Liga voor Mensenrechten een cruciale rol speelt in de meest actuele maatschappelijke debatten. De jury verwees in haar rapport naar het memorandum van de Liga voor de verkiezingen van 2024 waarin de Liga aanbeveelt om het kritisch middenveld te beschermen en te versterken. De overheid kan dit doen door de expertise in het middenveld te erkennen, samen te werken met deze organisaties en hun werk te ondersteunen, ook als zij daarmee een afwijkende mening laten horen. De Liga voor Mensenrechten is bijzonder vereerd met de erkenning van haar werk en het belang dat de vakjury aan de strijd voor mensenrechten hecht in deze turbulente tijden. Meer info op de website: <https://www.ultimas.be/nl/laureaten/liga-voor-mensenrechten>.

Democratie en rechtsstaat

De kiezer heeft gesproken, de stemmen zijn geteld en de zetels in het Parlement verdeeld. Sommige regeringen werden al gevormd, voor de overige regeringen worden de partijprogramma's nog omgevormd naar een regeerakkoord.

Naar aanleiding van de verkiezingen in juni liet de Orde van Vlaamse Balies (OVb) een niet onbesproken onderzoek¹ uitvoeren waaruit blijkt dat alle partijen in Vlaanderen, in meerdere of mindere mate, voorstellen in hun partijprogramma's hadden opgenomen die een bedreiging konden vormen voor de rechtsstaat.² Verontrustend, want de beginselen van de rechtsstaat zijn de fundamenten van een democratische samenleving.

Het is vooral van belang een consensus te vinden over de kern van deze begrippen. Mijns inziens garandeert de rechtsstaat ons een samenleving waarin recht,³ en niet willekeur, regeert. Daarbij inbegrepen is het recht op democratische (om)keerbaarheid en het parlementaire recht op interpellatie van de regering, alsook de rechterlijke controle door een onafhankelijke magistratuur. De machtsuitoefening is verdeeld, geïnstitutionaliseerd en noodzakelijkerwijze in balans.⁴ Die rechtsstaat klinkt als een vanzelfsprekende verworvenheid, maar een verworvenheid is ze nooit

volledig en vanzelfsprekend is ze al helemaal niet.⁵

In een gezamenlijk memorandum uitende drie hoogste rechtscolleges van België hun bezorgdheid over de eerbiediging van de beginselen van onze rechtstaat.⁶ Dit deden ze uitzonderlijk al in 2019, waarmee ze een noodkreet wilden uitslaan over het gebrek aan financiering voor de rechterlijke orde.⁷ Anno 2024 doen ze dit opnieuw in een uitgebreider gezamenlijk memorandum. Daarin uitende hoogste rechtscolleges van ons land hun verontrusting over de financiering van Justitie, de gerechtelijke achterstand, de onafhankelijkheid van de magistratuur en de informatisering van de samenleving. Het gebrek aan eerbiediging en tenuitvoerlegging van de rechterlijke beslissingen door de overheid in het kader van de asielopvangcrisis vinden ze niet enkel verontrustend, maar ook onaanvaardbaar.

In dit nummer willen enkele auteurs ook stilstaan bij enkele bijzondere aspecten van de rechtsstaat in België. Zij analyseren elk een specifieke problematiek die relevant is binnen één van de drie machten en zoeken kritisch naar opportuniteiten die er zijn met oog op versterking van onze rechtstaat.

1 Het onderzoek werd gevoerd door vijf onafhankelijke experts, met name professoren Patricia Popelier, Patrick Peeters en Wilfried Rauws, stafhouder Kati Verstrepen en erevrederechter Frederik Evers. Daarop hebben verschillende andere juristen en academici hun kritiek geuit, op sociale media maar ook in de pers, zoals o.a. emeritus professor Mark Elchardus, redacteur en columnist Roan Asselman; R. ASSELMAN, "Zijn Vlaams Belang en N-VA een gevaar voor de rechtstaat? Of voor het status quo?", *Doorbraak*, 2 juni 2024; M. ELCHARDUS, "Ideologische discussie graag, verdachtmaking op basis van een misvatting van de rechtsstaat, neen", *De Morgen*, 4 juni 2024.

2 OVb, Beoordeling verkiezingsprogramma's 2024 – rechtsstatelijkheid, 31 mei 2024, beschikbaar op: www.ordevanvlaamsebalies.be.

3 In het beste geval, maar niet noodzakelijkerwijs, is rechtvaardigheid hierin inbegrepen.

4 Zie hierover ook P. CLITEUR, "De taak van de rechter in een democratische rechtsstaat: van democratie naar dikastocratie?" in M.E. STORME, V. SAGAERT, A. VAN HOE (eds.), *Vijftig jaar het beleid van de rechter*, Wolters Kluwer Belgium, Mechelen, 2024, 229-245.

5 Eerder wees ook het Federaal Mensenrechteninstituut in zijn jaarverslag 2023 al op de fragilisering van de rechtsstaat in België; FIRM, "Jaarverslag: een fragilisering van de rechtsstaat", 23 mei 2024, beschikbaar op: <https://federaalinstituutmensenrechten.be/nl/jaarverslag-2023-een-fragilisering-van-de-rechtsstaat>.

6 Gemeenschappelijk Memorandum van het Grondwettelijk Hof, het Hof van Cassatie en de Raad van State, 19 juli 2024, beschikbaar op webpagina van Grondwettelijk Hof, Hof van Cassatie en Raad van State, o.a.: "<https://www.const-court.be/public/pbcp/n/pbcp-2024-002n.pdf>".

7 Memorandum van de drie hoogste rechtscolleges, 10 december 2019, beschikbaar op: "https://justitie.belgium.be/nl/rechterlijke_orde/hoven_en_rechtbanken/hof_van_cassatie/memorandum_2019".

Beginnen doen we bij de **rechterlijke macht**, die een cruciale controlefunctie vervult in een rechtsstaat. Een goedwerkend, onafhankelijk gerechtelijk apparaat garandeert de rechtsstaat voor iedereen. Echter, laten er met dat gerechtelijk apparaat al een hele tijd structurele problemen zijn. Een tekort aan middelen, in sommige afdelingen een enorme achterstand, en een gebrek aan statistieken om alles in kaart te brengen. Het gaat, zoals **Stien Dethier** uitvoerig beschrijft, om complexe problemen die niet snel op te lossen zijn, maar genuanceerde antwoorden vragen.

Daarnaast ligt voor het welzijn van onze rechtsstaat ook een grote verantwoordelijkheid bij de politici en meer bepaald bij de mannen en vrouwen die de functies van de **uitvoerende macht** bekleden. Bij deze functies zouden het publieke belang en langetermijnvisie moeten doorwegen. De verzameling van (vele) wetten en instanties zorgen voor een houvast en voor duurzaamheid in het landsbestuur, maar in tijden van crisis rijzen er onvermijdelijk vragen over efficiënt en daadkrachtig bestuur. Het voorbije decennium kende verschillende, in feite opeenvolgende crisissen, gaande van gewelddadig extremisme tot covid. De vraag is of ons bestel voldoende is uitgerust om ook in de toekomst, en met respect voor mensenrechten, met grote crisissen om te gaan. **Arvid Rochts** onderzoekt dan ook of de grondwet in een noodtoestandsregime zou moeten voorzien.

Het komt de **wetgevende macht**, en meer bepaald de parlementsleden, toe nieuwe wetgeving goed te keuren. Zij voeren controle uit op de regering, debatteren over de noodzakelijkheid en opportuniteit van oude en nieuwe regelgeving in de naam van het Volk en krijgen daarbij een verhoogd recht op vrije meningsuiting. Zij genieten parlementaire onschendbaarheid, zodat zij hun werk in alle onafhankelijkheid kunnen uitvoeren. Maar ook deze onschendbaarheid is niet absoluut. Die van volksvertegenwoordiger Dries Van Langenhove werd opgeheven, zodat hij zich

samen met andere leden van Schild & Vrienden kon verantwoorden voor de 'humoristische uitingen' in de chatgroep van hun vereniging. De zaak leidde inmiddels tot een veroordeling in eerste aanleg, maar krijgt ongetwijfeld nog een vervolg in beroep. Niettemin is dit een uitstekend moment voor **Laurent Fastrez** om, naar aanleiding van dit vonnis, te onderzoeken waar de grenzen van humor liggen in het licht van de vrijheid van meningsuiting.

Afsluiten doen we ten slotte met de vraag of **democratie** niet al te snel herleid wordt tot het inkleuren van enkele bolletjes en de verhouding tussen de drie machten. **Joanna Wils** en **Marie Cuvelier** spraken daarover met Turid, Ben en Yeboah van **Demos**, een kenniscentrum dat werkt aan gelijkheid en participatie in de kunst-, jeugd- en sportsector. Deze laatsten leggen uit hoe cohesie en betrokkenheid in een samenleving werkelijkheid worden vanuit de actieve participatie van jongeren in de vrije, publieke ruimte en in... hun vrije tijd. Zij voegen een extra dimensie toe aan dit themanummer door te wijzen op het feit dat niet alleen rechters, regeringsfunctionarissen en volksvertegenwoordigers spelers zijn in het veld van de democratie, maar ook elk van ons als burgers een gedeelde kans en verantwoordelijkheid heeft bij te dragen aan de vormgeving en bescherming van onze democratische rechtsstaat op alle zondagen van het jaar.

Ik wens u, beste lezer, en ons allemaal een legislatuur waarin het recht, met inbegrip van de fundamentele grondrechten, de leidraad vormen van het beleid, waarin de rechtsstaat en onze democratie steeds versterkt worden. Mogen we ernstig, kritisch en ambitieus antwoorden zoeken en vinden op de rechtsstatelijke uitdagingen waar we in België voor staan.

Louise Janssens⁸

8 Louise is advocaat aan de balie te Brussel en redactielid van TvMR.

Gerechtelijke achterstand: een eeuwenoude, maar springlevende uitdaging voor justitie

Stien Dethier¹

Dat de Belgische justitie kampt met een behoorlijke gerechtelijke achterstand, is geen nieuwe vaststelling. Naargelang de commentator is het fenomeen al minstens twee decennia aanwezig,² hoogbejaard,³ of eeuwenoud.⁴ Het geniet ook al zeer lang de aandacht van onze wetgever: Van Reepinghen schreef zijn voorontwerp van het Gerechtelijk Wetboek met “*une justice plus simple, plus rapide et moins coûteuse*” als speerpunt.⁵ Toch is de gerechtelijke achterstand nog steeds actueel: het onderzoek in operatie Kelk sleept bijvoorbeeld intussen al veertien jaar aan.⁶ Vorig jaar nog stelde het Europees Hof voor de Rechten van de Mens (EHRM) een structureel probleem vast bij de Brusselse rechtscollèges.⁷

Een probleem van justitie, maar ook van de maatschappij en mensenrechten

Naast – uiteraard – voor rechtszoekenden, is de gerechtelijke achterstand in de eerste plaats een

probleem voor de rechterlijke macht. Achterstand heeft impact op de perceptie van justitie, en de toegang tot de rechter zelf: *justice delayed is justice denied*. Uit de laatste Justitiebarometer blijkt dat 89% van de bevroegden vond dat gerechtelijke procedures te lang duren.⁸ Maar het spook van de gerechtelijke achterstand heeft een bredere impact: zo heeft onderzoek aangetoond dat een traag werkende justitie economische groei negatief beïnvloedt.⁹ Een onafhankelijke rechterlijke macht is bovendien een basispijler van onze rechtsstaat, die dan weer essentieel is voor de bescherming van onze democratie. Deze rechterlijke macht kan enkel goed functioneren indien rechtszoekenden voldoende vertrouwen in justitie hebben. Gerechtelijke achterstand doet afbreuk aan het vertrouwen in justitie, en is dus een probleem voor de rechtsstaat en democratie, en de maatschappij in haar geheel. De gerechtelijke achterstand is ook een mensenrechtelijke kwestie: het recht op een eerlijk proces van art. 6, § 1 EVRM behelst het recht op behandeling van een zaak “binnen een redelijke termijn”.¹⁰ Niet geheel verrassend is België

1 Stien Dethier is doctoraal onderzoeker aan het Instituut voor Gerechtelijk Recht (Centre for Public Law) aan de KU Leuven.

2 Hoge Raad voor de Justitie, 99, [Audit hof van beroep Brussel 2022](https://hrj.be/admin/storage/hrj/22.06.30-verslag-audit-hvb-bxl-def.pdf), beschikbaar via <https://hrj.be/admin/storage/hrj/22.06.30-verslag-audit-hvb-bxl-def.pdf>.

3 E. Van den Broeck, “Verwelkoming” in F. Ringelheim (ed.), *Gerechtelijke achterstand: geen noodzakelijk kwaad*, Brussel, Bruylant, 2004, V.

4 P. Bauthier, “Cent septante-cinq ans d’arriéré judiciaire”, *JT* 2005, 421.

5 [Verslag C. Van Reepinghen](#), *Parl.St.* Senaat 1963-1964, nr. 60, 1.

6 VRT, “Het dossier dat al 14 jaar aansleept: hoe staat het nog met Operatie Kelk, het onderzoek naar seksueel misbruik in de Kerk?”, 16 april 2024, <https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2023/09/04/operatie-kelk/>.

7 EHRM 5 september 2023, ECLI:CE:ECHR:2023:0905JUD001363019, Van den Kerkhof/België.

8 Hoge Raad voor de Justitie, [Justitiebarometer 2024](#), 62, beschikbaar via <https://hrj.be/nl/nieuws/2024/justitiebarometer-2024>.

9 B. Allemeersch, “Civiele justitie en concurrentiekracht: een nieuw paradigma”, *TPR* 2014, 1-42.

10 Bijv. EHRM 29 maart 2006, ECLI:CE:ECHR:2006:0329JUD003681397, Scordino/Italië.

één van de koplopers wat betreft schendingen van de redelijketermijnvereiste.¹¹ Het EHRM weigert steevast om structurele overbelasting van het gerechtelijk apparaat als een verschonende factor in zijn beoordeling aan te nemen.¹² Door de vele veroordelingen en de slechte opvolging ervan staat België onder verhoogd toezicht van het Comité van Ministers.¹³ In *Kudla* besliste het EHRM dat er een nationale remedie beschikbaar moet zijn voor overtredingen van de redelijke-termijnvereiste.¹⁴ Sindsdien spelen de nationale rechtbanken een belangrijke, zelfs prioritaire, rol in de afdwaling van deze vereiste. De Belgische rechtbanken hebben dit ter harte genomen.¹⁵

Hoewel de maatschappelijke dimensie van de gerechtelijke achterstand een afdoende reden zou moeten zijn om het probleem aan te pakken, is het de mensenrechtelijke dimensie die België effectief verplicht om in actie te schieten. Het is echter belangrijk om een verschil tussen beide dimensies in het oog te houden.¹⁶ Mensenrechtelijk kan het talmen van één van de partijen een langere duur van de procedure verschonen, terwijl dit maatschappelijk problematisch kan zijn omdat deze partijen publieke middelen (inclusief de tijd van de rechter) opeisen. Voor justitie dient de focus te liggen op de maatschappelijke dimensie: langdurige procedures kosten meer middelen en zijn minder efficiënt.

De gerechtelijke achterstand is er in penale en in civiele zaken, en de mensenrechtelijke verplichting is ook op beide soorten zaken van toepassing. Dit artikel focust op de gerechtelijke achterstand in civiele zaken. Een aantal specifieke problemen bij strafzaken zullen dus niet worden behandeld.¹⁷

Geen uniform concept...

Hoewel het intussen duidelijk is dat de gerechtelijke achterstand al zeer lang aansleept en dat het om een probleem met grote maatschappelijke en mensenrechtelijke consequenties gaat, is er nog altijd geen kader om de achterstand structureel aan te pakken. Vooreerst is er geen consensus over de te hanteren parameters om de gerechtelijke achterstand meten. In België hanteerde de Hoge Raad voor de Justitie vroeger het concept van de fixatietermijn, maar door een wettelijke ingreep in de kalenderregeling is dit concept intussen achterhaald.¹⁸ In haar audits van het hof van beroep te Brussel, een bijzonder zorgenvoer, ¹⁹ gebruikt de Hoge Raad nu de stockratio: het aantal hangende zaken op het eind van het jaar gedeeld door de gemiddelde jaarlijkse uitstroom.²⁰ De gerechtelijke achterstand van het Brusselse hof wordt ingevuld als de “achterstand” op de andere hoven van beroep. Deze relatieve stockratio is echter niet geschikt om de gerechtelijke achterstand in België in het algemeen

11 S. Voet, “Recht in balans. Balans voor een meer holistisch (proces)recht”, *TPR* 2017, 612.

12 Bijv. EHRM 3 mei 2001, ECLI:CE:ECHR:2001:0503DEC005017299, *Randaxhe/België*.

13 Het Comité plaatste de groep van zaken (*Bell, Abboud, Vandroemme, en Van den Kerkhof*) onder verhoogd toezicht ([CM/Del/Dec\(2022\)1443/H46-7](#)). België diende recent een actieplan ([DH-DD\(2024\)376](#)) in. Het Comité van Ministers zal zich hierover buigen van 11 tot 13 juni 2024; na indiening van de definitieve versie van dit artikel. De meest recente stand van zaken kan opgevolgd worden in [Hudoc Exec](#).

14 EHRM 26 oktober 2000, ECLI:CE:ECHR:2000:1026JUD003021096, *Kudla/Polen*.

15 Bijv. Brussel 21 februari 2018, *Fisc.Koer.* 2018, 1187; Rb. Brussel 14 december 2012, *JLMB* 2013, 366-371.

16 Men kan een gelijkaardig onderscheid maken tussen publieke en private efficiëntie, waarbij deze laatste de mensenrechtelijke standaard vertegenwoordigt. Zie A. Olijnyk, *Justice and efficiency in mega-litigation*, London, Hart Publishing, 2019, 13-16.

17 Zie hiervoor bijv. C. Dekkers, “Het begrip gerechtelijke achterstand in strafzaken”, in F. Ringelheim (ed.), *Gerechtelijke achterstand: geen noodzakelijk kwaad*, Brussel, Bruylant, 2004, 65-75.

18 De fixatietermijn is de termijn tussen de aanvraag van de rechtsdag en de rechtsdag zelf. Sinds 2007 wordt de rechtsdag samen met de conclusiekalender vastgelegd (art. 747 Ger. W.), waardoor er geen aanvraag tot rechtsdag meer is op het moment dat de zaak in gereedheid is gebracht. Bij het hof van beroep te Brussel wordt er, *contra legem*, wel nog steeds gewacht tot de zaak in gereedheid is om een rechtsdag vast te leggen.

19 EHRM 5 september 2023, ECLI:CE:ECHR:2023:0905JUD001363019, *Van den Kerkhof/België*, § 104-105; Europese Commissie, [Rule of Law Report 2023](#), 6, beschikbaar via https://commission.europa.eu/document/download/d60ca7ce-3628-4c22-9245-67c77a93a093_en?filename=7_1_52566_coun_chap_belgium_en.pdf.

20 Hoge Raad voor de Justitie, [Audit hof van beroep Brussel 2022](#), 109-112, beschikbaar via <https://hrj.be/admin/storage/hrj/22.06.30-verslag-audit-hvb-bxl-def.pdf>.

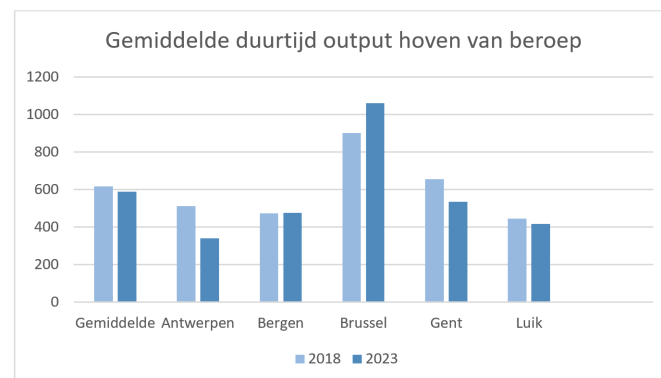
te kwantificeren, precies omdat ze de (andere) Belgische hoven als standaard neemt. Op het niveau van de Raad van Europa gebruiken het EHRM en de *Commission for the efficiency of justice* (hierna: 'CEPEJ') andere parameters. Voor de redelijketermijnvereiste van art. 6, § 1 EVRM handelt het EHRM de termijn berekend vanaf het moment waarop een vordering wordt ingesteld tot de dag waarop er een beslissing genomen wordt die het geschil beëindigt. Het CEPEJ gebruikt de *disposition time*, of de gemiddelde tijd waarbinnen hangende zaken worden opgelost, en de *clearance rate*, of de verhouding tussen het aantal opgeloste en inkomende zaken. Deze twee concepten laten toe om te beoordelen of de globale achterstand toeneemt of afneemt (via de *clearance rate*) en hoe lang een zaak gemiddeld hangende is (via de *disposition time*). Deze methode wordt internationaal aangeprezen,²¹ maar heeft in België nog geen ingang gevonden. Zolang er geen nationale noch internationale consensus is over de parameters die moeten worden gehanteerd, bestaat het gevaar dat men langs elkaar heen praat.²²

... noch duidelijke statistieken

Een structurele aanpak van de gerechtelijke achterstand vereist uiteraard ook de nodige cijfers. Daar knelt het schoentje in ons land. De Jaeger schetst de huidige situatie treffend als een verjaardagsfeestje met een *piñata*: de wetgever (dejarige) probeert de gerechtelijke achterstand (de *piñata*) aan te pakken zonder objectieve en accurate statistieken (de blinddoek).²³ Dit gebrek

aan cijfergegevens gaat op het Europese niveau niet onopgemerkt voorbij. Zowel het Comité van Ministers van de Raad van Europa als de Europese Commissie hekelen het aanhoudend gebrek aan Belgische gegevens.^{24,25}

De Belgische overheid lijkt de boodschap begrepen te hebben. Het College van hoven en rechtbanken, dat verantwoordelijk is voor de algemene werking van de Belgische rechtscolleges, brengt momenteel per rechtscollege en per soort dossier de gemiddelde duurtijd van de hangende en afgehandelde zaken en de *clearance rate* in beeld.²⁶ Deze kwantitatieve statistieken geven wel een beeld van de grootte van de achterstand, maar geven natuurlijk geen inzicht in de oorzaken ervan. Een kwalitatieve analyse volgt pas in een later stadium.²⁷

Wat zeggen die statistieken?²⁸ Deze analyse beperkt zich tot de hoven van beroep, omdat de achterstand in burgerlijke zaken daar het grootst is.²⁹ De duurtijd van de *output* was in 2023 gemiddeld 590 dagen, met een sterke uitschieter voor het hof van beroep van Brussel: daar was de

21 In diezelfde zin, FIRM, [Tussenkomst voor het Comité van Ministers van de Raad van Europa betreffende de zaak Bell t. België 2022](https://www.institutfederaldroitshumains.be/sites/default/files/2022-09/Tussenkomst%20FIRM%20Termijn%20gerechtelijke%20procedures%20arrest%20Bell.pdf) (hierna: "Tussenkomst"), beschikbaar via <https://www.institutfederaldroitshumains.be/sites/default/files/2022-09/Tussenkomst%20FIRM%20Termijn%20gerechtelijke%20procedures%20arrest%20Bell.pdf>.

22 T. De Jaeger, "Gerechtelijke achterstand: de piñata van de wetgever", *NjW* 2017, 291.

23 *Ibid.*

24 Europese Commissie, [Rule of Law Report 2023](https://commission.europa.eu/document/download/d60ca7ce-3628-4c22-9245-67c77a93a093_en?filename=7_1_52566_coun_chap_belgium_en.pdf), 1, beschikbaar via https://commission.europa.eu/document/download/d60ca7ce-3628-4c22-9245-67c77a93a093_en?filename=7_1_52566_coun_chap_belgium_en.pdf.

25 Comité van Ministers, 22 September 2022, [CM/Del/Dec\(2022\)1443/H46-7](https://www.councilofministers.eu/CM/Del/Dec(2022)1443/H46-7).

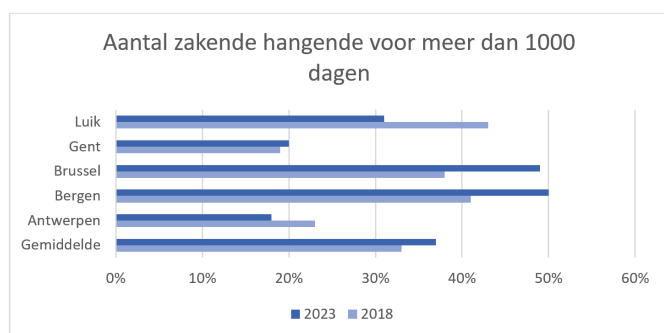
26 Website van de Belgische hoven en rechtbanken, Statistieken, <https://www.rechtbanken-tribunaux.be/nl/statistieken>.

27 Communication de la Belgique concernant le groupe d'affaires BELL c. Belgique (DH-DD(2024)376), 5.

28 College van hoven en rechtbanken, Jaarlijkse statistieken van de hoven en de rechtbanken, 2023 (beschikbaar via https://www.rechtbanken-tribunaux.be/sites/default/files/media/col/stat/2023/nl/hoven-beroep_burgerlijk_2024.pdf) en 2018 (beschikbaar via https://www.rechtbanken-tribunaux.be/sites/default/files/media/col/stat/2018/nl/pub2018_hoven-beroep-burg.pdf).

29 T. De Jaeger, "Gerechtelijke achterstand: de piñata van de wetgever", *NjW* 2017, 292.

gemiddelde duurtijd 1061 dagen. Van de andere hoven voldeed in 2023 enkel Antwerpen aan het doel van één jaar per aanleg. Deze doelstelling stelde toenmalig minister van Justitie Geens in 2014 voorop, al was het weliswaar zeer ambitieus.³⁰ De stock neemt wel af: globaal gingen de hoven van 33.000 hangende zaken in 2018 naar iets meer dan 27.000 in 2023. De gemiddelde duurtijd van de *output* verminderde in dezelfde periode over het algemeen met 28 dagen, maar nam in Brussel toe met 160 dagen. Mogelijks gaat de algemene positieve trend ten koste van een aantal zaken die al zeer lang hangende zijn; In Brussel en Bergen vermeerderde het aantal zaken dat al meer dan 1000 dagen hangende was van respectievelijk 38% en 41% in 2018 tot 49% en 50% in 2023.

Oorzaken van de achterstand: geen eenzijdig verhaal

Hoewel er tot op heden geen duidelijke oorzaak kan worden aangeduid voor de gerechtelijke achterstand, is inzicht in de mogelijke oorzaken essentieel om dit probleem aan te pakken. De achterstand wordt vaak eenzijdig voorgesteld als een verhaal van een tekort aan magistraten. In haar audit van het hof van beroep te Brussel kwantificeerde de Hoge Raad voor de Justitie

bijvoorbeeld de nodige inspanning om de achterstand weg te werken in een aantal extra magistraten. Andere manieren met oog op productiviteitswinst zouden te onzeker zijn, zoals de uitbreiding van de alleenzettelende rechter naar strafzaken of de beperking van de lengte van conclusies.³¹ Ook de hoven en rechtbanken verwijzen snel naar een gebrek aan magistraten om hun achterstand te verklaren.³² Om de specifieke noden per rechtbank in kaart te brengen, werkt men al jaren aan een werklasmeting, tegenwoordig het “intern allocatiemodel” (IAMAI) genoemd. Dit proces is nog gaande, maar onlangs nog concludeerde het College van hoven en rechtbanken dat er 43% meer magistraten nodig zijn om alle zaken zo snel mogelijk af te handelen.³³ Dit cijfer geeft een concreet beeld op de grootte van het probleem, maar gaat opnieuw uit van een eenzijdig verhaal van (enkel) een tekort aan magistraten. Nochtans ligt het aantal Belgische magistraten rond het Europees gemiddelde. De personeelskaders werden echter lange tijd niet volledig gevuld als budgettaire maatregel. De minister van Justitie werd zeer recent gedwongen de openstaande vacatures te publiceren.³⁴ Los van de grootte van het kader wordt ook de aantrekkelijkheid van de job als pijnpunt gesignaleerd: er zijn steeds minder kandidaten voor het examen.³⁵ Het statuut van magistraten aantrekkelijker maken is een expliciet beleidsdoel van Justitie.³⁶ Meer algemeen wordt ook een gebrek aan middelen aangehaald. Deze middelen zouden dan kunnen worden besteed aan meer magistraten, meer referendarissen (hun aandeel wordt nu beperkt tot één derde van de magistraten), meer griffiers, of digitalisering. De uitgaven voor Justitie liggen echter wederom rond het Europees gemiddelde. Het lijkt dus (ook)

30 Zie [Beleidsverklaring Justitie 2014](#), *Parl.St.* Kamer 2014-15, nr. 0020/018, 6.

31 Hoge Raad voor de Justitie, [Audit hof van beroep Brussel 2022](#), 113.

32 Bijv. Brussel 4 juli 2002, *RGAR* 2003, 13707; Rb. Brussel 14 december 2012, *JLMB* 2013, 366-371.

33 College van hoven en rechtbanken, [De allocatie van de personele middelen. Tweede rapport 20 februari 2024](#), 18, beschikbaar via <https://www.tribunaux-rechtbanken.be/sites/default/files/media/col/publications/amai240220/nl/eindrapport-werklasmeting-20-02-2024.pdf>.

34 Brussel 6 november 2023, *JLMB* 2024, 710-727.

35 Hoge Raad voor de Justitie, [Jaarverslag 2022](#), 17, beschikbaar via <https://hrj.be/admin/storage/hrj/jaarverslag-2022.pdf>.

36 [Beleidsverklaring Justitie 2020](#), *Parl.St.* Kamer 2020-2021, nr. 1610/015, 5.

daarnaast praktijken ontwikkeld om de rechtspleging te bespoedigen.⁵¹ Het feit dat aanpassingen in de procedure relatief snel en zonder financiële investering kunnen worden doorgevoerd, maakt ze bijzonder interessant.⁵² Toch werden deze hervormingen bekritiseerd. De ingrepen van de wetgever werden soms over de hoofden van de actoren op het veld heen doorgevoerd.⁵³ Bovendien sleutelt de wetgever aan het procesrecht zonder cijfermatig inzicht in welke delen van de procedure nu juist voor vertraging zorgen.⁵⁴ Naast zulke meer *ad hoc* aanpassingen zou men in de toekomst ook kunnen opteren voor een integratie van het principe van (gepaste) snelheid als een fundamenteel principe van de procedure. Snelheid als principe is controversieel bij proceduralisten, zeker wanneer men dit afweegt tegen andere fundamentele principes, zoals het recht van verdediging.⁵⁵ De redelijkheidtermijnvereiste is evenwel een mensenrecht, dat in bepaalde gevallen het - in elk geval niet absolute - recht van verdediging kan inperken.⁵⁶ De integratie van (gepaste) snelheid als een principe van het procesrecht zou een algemene doorlichting van het procesrecht in functie van zijn vertragende capaciteiten aansporen en de rechter de macht kunnen geven om *ad hoc* in te grijpen als een te lange duurtijd dreigt.

Een beleid gebaseerd op wetenschap, gesteund door alle actoren

De Belgische gerechtelijke achterstand is een complex probleem dat momenteel moeilijk in kaart kan worden gebracht, laat staan zomaar opgelost. Een grondige aanpak vereist empirisch onderzoek naar de grootte van het probleem in elk van de rechtscollages, en naar de oorzaken

ervan. De inhaalbeweging die het College van hoven en rechtbanken momenteel uitvoert voor de kwantitatieve statistieken, zal ook voor de kwalitatieve gegevens nodig zijn. Dit maakt de weg vrij voor meer (wetenschappelijk) inzicht in onze gerechtelijke achterstand. Tegelijk is het noodzakelijk kritisch te staan tegenover initiatieven die de nodige inspanning enkel in een aantal magistraten kwantificeren.⁵⁷ Dit is niet alleen budgettair onhaalbaar, maar deze eenzijdige aanpak vertoont ook een duidelijke mismatch met de vele oorzaken van onze gerechtelijke achterstand. De huidige statistieken tonen een algemene positieve trend, al gaat dit mogelijk ten koste van het toenemende aantal zeer lang hangende zaken. Bovendien is de verbetering bij het hof van beroep te Brussel, nochtans de grootste kopzorg, (nog) niet ingezet. We zijn dus de juiste weg ingeslagen, maar hij is nog lang.

Even belangrijk als een beleid gesteund op wetenschappelijk-empirisch onderzoek is een beleid ontworpen en gesteund door alle staatsmachten en actoren van justitie. De gerechtelijke achterstand reikt verder dan de rechterlijke macht in oorzaken, impact én oplossingen. De rechterlijke macht heeft de hulp van de uitvoerende en wetgevende machten nodig voor een vermeerdering van het aantal magistraten. De gemeenschappen moeten binnen hun bevoegdheden meer inzetten op preventie en bemiddeling. Ook alle overheden samen moeten budgettaire inspanningen leveren, zodat de nodige middelen naar justitie kunnen gaan. Een holistische visie is dus noodzakelijk, vanwege "*l'ensemble des acteurs de la justice*" (zoals het EHRM al aangaf in *Van den Kerkhof*), met inbegrip van *l'ensemble des acteurs en dehors de la justice*.

51 B. Deconinck en P. Taelman, "De factor tijd in het civiele geding" in J. Laenens (ed.), *De prijs van het civiele proces*, Brugge, die Keure, 2007, 75.

52 S. Deryckere, *Justice in time*, Antwerpen, Maklu, 2020, 11.

53 S. Voet, "Recht in balans. Balans voor een meer holistisch (proces)recht", *TPR* 2017, 612.

54 T. De Jaeger, "Gerechtelijke achterstand: de piñata van de wetgever", *NjW* 2017, 290.

55 J. Englebert en X. Taton (eds.), *Droit du procès civil*, Limal, Anthemis, 2018, 62-66.

56 EHRM 3 november 2022, ECLI:CE:ECHR:2022:1103JUD004981209, § 142, EHRM 24 oktober 2017, ECLI:CE:ECHR:2017:1024JUD002401605, *Eker/Turkije*, § 29.

57 Dit deed bijvoorbeeld de Hoge Raad in haar [audit van het hof van beroep van Brussel](#), en het College van hoven en rechtbanken bij haar [werklastmeting](#).

Grondrechtenbescherming in crisistijd. Naar een modernisering van artikel 187 van de Grondwet?

Arvid Roctus¹

Inleiding

De afgelopen maanden ging er heel wat aandacht uit naar de verklaring tot herziening van de Grondwet, die recent werd aangenomen door de federale regering, de Kamer en de Senaat. In de eerste plaats werd uitgekeken naar de (niet onomstreden) voor herziening vatbaar verklaring van artikel 195 van de Grondwet (hierna: Gw.). Daardoor is een volgende staatshervorming in elk geval mogelijk gemaakt. Toch mag niet vergeten worden dat de preconstituante ook uitgebreid aandacht besteedt aan de modernisering van de grondrechtencatalogus van Titel II Gw. Daarbij is sprake van de invoeging van nieuwe grondrechten (bv. het recht op veiligheid en het recht op een billijk proces), de uitbreiding van bestaande grondrechten (bv. om de Europese Salduz-rechtspraak grondwettelijk te verankeren) en transversale clausules over de interpretatie en de voorwaarden voor de beperking van grondrechten.²

Nu is het allesbehalve de eerste keer dat de preconstituante de modernisering van Titel II Gw. mogelijk maakt. Zo worden de herzieningsverklaringen van 2014 en 2019 uitdrukkelijk hernomen,³ waarvan de eerste zelf gebaseerd was op die van 2010. In al deze herzieningsverklaringen wordt bovendien voortgebouwd op het

voorbereidende werk van de parlementaire werkgroep van de Kamer, die zich in 2005 over een algemene modernisering van Titel II Gw. boog.⁴ De herzieningsverklaring van 2024 onderscheidt zich van haar voorgangers doordat ze nog uitgebreider is. Daarmee wil de preconstituante onder meer rekening houden met recente evoluties en aansluiten bij de standaarden van het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens (hierna: EVRM) en de rechtspraak van het Europees Hof voor de Rechten van de Mens (hierna: EHRM). Of de grondwetgever – zoveelste keer, goede keer – effectief zal overgaan tot de modernisering van Titel II Gw. valt uiteraard nog af te wachten. Het is de taak van de rechtsleer om er alvast op te blijven hameren dat goede voornemens best ook worden nagekomen.

In deze bijdrage willen we niet zozeer de aandacht vestigen op de aspecten van grondrechtenbescherming die wel in de herzieningsverklaring zijn opgenomen, maar op een enigszins opvallende afwezige, namelijk artikel 187 Gw. Dat artikel bepaalt dat de Grondwet noch geheel, noch ten dele kan worden geschorst, wat algemeen beschouwd wordt als een verbod om de noodtoestand uit te roepen. Uiteraard maakt dit artikel geen deel uit van Titel II Gw., maar het staat er wel onlosmakelijk mee in verband. Het betreft namelijk de uitermate belangrijke kwestie van de grondrechtenbescherming in crisistijd.

1 Arvid Roctus is als doctoraal onderzoeker verbonden aan het Leuven Centre for Public Law (KU Leuven).

2 Zie het ontwerp van verklaring tot herziening van de Grondwet, *Parl.St.* Kamer 2023-24, nr. 4018/001.

3 *Ibid.*, 3.

4 Zie daarover bv. J. VELAERS, *De Grondwet. Een artikelsgewijze commentaar*, I, BRUGGE, DIE KEURE, 2019, 46.

Sinds de vorige herzieningsverklaringen is er nochtans heel wat gebeurd. De COVID-19-pandemie, die in 2020 uitbrak, stelde het schorsingsverbod van artikel 187 Gw. ernstig op de proef. De vele, vaak ongeziene beperkingen van onze grondrechten, zoals de thuisblijfplicht, de mondkemperplicht, de avondklok en de sluiting van de horeca, zullen nog lange tijd in het collectieve geheugen gegrift blijven. Hoewel het aanvankelijk enige tijd leek te duren, kwam er een maatschappelijke discussie over de grondwettigheid van het crisisbeleid op gang. De rechtsleer uitte meerdere grondwettelijke bezwaren, waaronder over de wettelijke grondslag voor het crisisbeleid bij ministerieel besluit, de omvang en duur van de bijzondere machtenwetten en -decreten, maar ook over de proportionaliteit van de beperkingen van de grondrechten. Daarbij rees eveneens de vraag of deze beperkingen niet in bepaalde gevallen schorsingen waren in de zin van artikel 187 Gw. De COVID-19-pandemie deed een oud debat heropleven dat al verschillende keren werd gevoerd op politiek en academisch niveau. Des te opmerkelijker is de stilte anno juni 2024 over dit thema. Dat de preconstituante - dat wil in de praktijk zeggen: de meerderheidspartijen - het gevoerde pandemiebeleid niet principieel in vraag willen stellen door ook artikel 187 Gw. uitdrukkelijk voor herziening vatbaar te verklaren, kan, uiteraard naast gegronde inhoudelijke redenen, een mogelijke politieke verklaring zijn. Vanuit de rechtsleer klonk naar aanleiding van de COVID-19-pandemie nochtans het duidelijke pleidooi om eindelijk werk te maken van een grondwettelijk noodtoestandsregime.⁵ In lijn met de algemene doelstelling van de herzieningsverklaring, zou de grondwetgever, gelet op artikel 15 EVRM inzake noodtoestanden, ook op dat vlak kunnen aansluiten bij de moderne standaarden van het EVRM.

Een modernisering van Titel II Gw. kan niet zonder minstens een grondige discussie over de grondrechtenbescherming in crisistijd, en dus artikel 187 Gw., te hebben gevoerd. Dat was in 2005 al duidelijk voor de parlementaire werkgroep, maar het belang daarvan is door de ervaring van de COVID-19-pandemie alleen maar zichtbaarder geworden. Door de herzieningsverklaring van artikel 195 Gw. is een aanpassing van artikel 187 Gw. nog steeds mogelijk. Deze bijdrage wil daarom opnieuw de aandacht op dit thema vestigen, ook al lijkt de normaliteit inmiddels terug te zijn van nooit weggeweest.

Een grotendeels overbodig en gedateerd verbod

Vooraleer we ingaan op de vraag of een aanpassing van artikel 187 Gw. vereist is, dienen we de precieze betekenis en draagwijdte van dat artikel toe te lichten. Als we de Luikse grondwetsgeleerde Oscar Orban mogen geloven, zouden we hier nochtans zeer kort over kunnen zijn. Hij schreef in 1906: *“Ce texte n’a pas besoin de commentaire; il ne comporte aucune restriction, ni exception: les termes en sont clairs et absolus.”*⁶ Wij zijn geneigd hem daarin te volgen. Toch bestaan er in de rechtsleer heel wat uiteenlopende interpretaties van artikel 187 Gw. Hierop kunnen we hier evenwel niet ingaan. We beperken ons tot de belangrijkste conclusies van uitgebreid onderzoek dat we elders gevoerd hebben.⁷

Artikel 187 Gw. heeft betrekking op een zeer specifieke rechtssituatie. Het schorsingsverbod richt zich op de tijdelijke buitenwerkingstelling van de Grondwet of van één of meerdere grondwetsbepalingen. Bovendien worden alleen bewuste, uitdrukkelijke schorsingen door één van de grondwettelijke machten gevisieerd. Voorts gaat het om een absoluut verbod. De rechtsleer en rechtspraak nemen nochtans aan

5 Zie R. DELFORGE, C. ROMAINVILLE, S. VAN DROOGHENBROECK en M. VERDUSSEN, “Absence d’état d’urgence en droit constitutionnel belge” in F. BOUHON e.a. (eds.), *Le droit public belge face à la crise du COVID-19*, Brussel, Larcier, 2022, 76-82.

6 O. ORBAN, *Droit constitutionnel de la Belgique*, I, Luik, Dessain, 1906, 333.

7 Zie A. ROCHTUS, “Het schorsingsverbod van artikel 187 van de Grondwet: een analyse in het licht van de COVID-19-pandemie”, in K. REYBROUCK e.a. (eds.), *De Belgische Grondwet en noodsituaties. Lessen van de COVID-19-pandemie*, Antwerpen, Intersentia, 2024, 375-398.

dat er rechtvaardigingsgronden kunnen zijn, zoals overmacht of de vrijwaring van 's lands onafhankelijkheid. Die rechtvaardigingsgronden slaan historisch gezien op de werking van de instellingen. Voor de werking van de instellingen geldt als algemene regel dan ook artikel 33 Gw., dat bepaalt dat alle machten uitgaan van de Natie en worden uitgeoefend op de wijze bij de Grondwet bepaald. Artikel 187 Gw. richt zich voornamelijk of zelfs uitsluitend op de schorsing van grondrechten. Andere auteurs trachten dit onderscheid te verantwoorden door te argumenteren dat er bij de relatieve grondrechten geen overmacht kan zijn, aangezien zij ook beperkt kunnen worden.⁸ Artikel 187 Gw. dateert van 1831 en bleef sedertdien ongewijzigd. De enige reden dat het uiteindelijk nog aan de Grondwet werd toegevoegd, is dat destijds discussie bestond over de voorrang van de Grondwet, en over het feit dat de monarch of wetgever, zeker in het naburige, revolutionaire Frankrijk, regelmatig (delen van) de grondwet schorsten. Onze grondwetgever wou daarover uitsluitel bieden, door dit laatste uitdrukkelijk te verbieden. Nochtans had het stilzwijgen van de Grondwet kunnen volstaan. In dat opzicht is artikel 187 Gw. overbodig te noemen. Ook zonder het schorsingsverbod zou de consequentie geweest zijn dat er geen grondwettelijk noodtoestandsregime bestaat en de Grondwet dus te allen tijde geheel moet worden nageleefd, ongeacht de feitelijke noodsituatie die kan bestaan.

Het verbod en het pandemiebeleid

Naar aanleiding van de COVID-19-pandemie sprak het Grondwettelijk Hof zich voor de eerste keer uitgebreid uit over artikel 187 Gw. Zo stelt het Hof het volgende: *“Die bepaling bevestigt dat de Grondwet de hoogste rechtsnorm is en verplicht alle staatsmachten om haar in alle omstandigheden te eerbiedigen. Zij verzet zich dan ook tegen wetgeving die een van de staatsmachten zou toelaten om, zelfs in ernstige crisissituaties, de noodtoestand uit*

*te roepen en daarbij de Grondwet of een van haar bepalingen tijdelijk buiten werking te stellen.”*⁹ Het Hof maakt daarop meteen de belangrijke toevoeging: *“Zij verzet zich daarentegen niet tegen een geheel van beperkende maatregelen waarmee de bevoegde wetgever op omvattende en ingrijpende wijze reageert op een feitelijke noodsituatie zoals de COVID-19-pandemie. Zij verbiedt immers een “opschorting” van grondwetsbepalingen die als gevolg zou hebben dat die bepalingen tijdelijk niet van toepassing zijn, zodat de rechterlijke toetsing van de maatregelen die ervan afwijken, onwerkzaam zou worden.”*¹⁰

Het Grondwettelijk Hof wijst er op dat het ontbreken van een grondwettelijk noodtoestandsregime geenszins betekent dat feitelijke noodsituaties ook grondwettelijk gezien 'business as usual' zijn. De Grondwet blijft onverkort gelden, maar door haar aard als fundamenteel kader en haar open formulering biedt ze wel voldoende flexibiliteit om met feitelijke noodsituaties om te gaan. Dat geldt zeker voor de relatieve grondrechten, die volgens het 'normale' beperkingsstelsel, gekenmerkt door de klassieke proportionaliteitstoets, verregaand kunnen worden beperkt. Vandaar dat het voor overheden doorgaans overbodig is om tijdens crisissituaties, zoals de COVID-19-pandemie, grondrechten te schorsen. Hedendaagse crisissituaties zijn bovendien, anders dan de klassieke noodtoestanden van oorlog en interne opstand, meestal van langdurige aard. Overheden nemen hiertoe dan ook vaak wetgeving aan, zoals de antiterrorismewetgeving of de Pandemiewet. Op basis van dat 'legislatief staatsnoodrecht' kan ook de uitvoerende macht ingrijpend crisisbeleid voeren.

Impliciet lijkt het Grondwettelijk Hof daarmee al een zeker antwoord te geven op de vraag of een aanpassing van artikel 187 Gw. aangewezen of noodzakelijk is. Zo is er het formeel argument dat een schorsingsregime de rechterlijke controle in het gedrang kan brengen. Daarnaast is er een

8 Zie W. VERRIJDT, "Art. 187" in B. DALLE e.a. (eds.), *Duiding Federale Staatsstructuur*, Brussel, Larquier, 2018, 254.

9 GwH 27 april 2023, nr. 68/2023, B.19.2.

10 *Ibid.*

materieel argument, namelijk dat ook zonder de schorsing van grondrechten de nodige crisismaatregelen kunnen worden getroffen. Dezelfde argumenten zien we terug in de rechtsleer. Bepaalde auteurs achten het om de genoemde redenen overbodig en onwenselijk om een noodtoestandsregime in de Grondwet te voorzien.¹¹ Andere auteurs stellen dat noodtoestandsregimes al de realiteit zijn en dat het daarom beter en meer legitiem is om ze een grondwettelijke basis te geven. Op die manier kan de grondwetgever formele en materiële voorwaarden bepalen, die rechterlijk afdwingbaar zijn. Daarbij wordt meestal verwezen naar artikel 15 EVRM als voorbeeld.¹² Het is inderdaad aannemelijk dat, mocht de grondwetgever kiezen voor een grondwettelijke regeling, ze zich door dat artikel zou laten inspireren. Hierna gaan we deze formele en materiële argumenten dan ook na aan de hand van een vergelijking tussen artikel 187 Gw. en artikel 15 EVRM.

Het formeel argument van de rechterlijke controle lijkt op het eerste gezicht een valabel argument. Een schorsing van een grondrecht houdt namelijk de tijdelijke buitenwerkingstelling in van dat grondrecht, waardoor het voor een bepaalde duur geen geldend recht meer is, en dus ook niet het voorwerp van rechterlijke controle kan uitmaken. Het spreekt voor zich dat het weinig wenselijk is om artikel 187 Gw. op een manier aan te passen, die de bestaande rechterlijke controle zou uithollen. Nochtans is daar, zeker wanneer we ons spiegelen aan artikel 15 EVRM, geen sprake van. Artikel 15 EVRM bevat naast formele ook materiële voorwaarden, waaronder dat de getroffen maatregelen niet verder mogen reiken dan wat *“de ernst van de situatie (...) strikt vereist.”* Het EHRM achtte zich bevoegd om op de naleving van deze bijzondere formulering van het

proportionaliteitsbeginsel toe te zien. In beide gevallen is dus sprake van een gelijkaardige rechterlijke controle. Het materieel argument dat een schorsingsregime ingrijpendere maatregelen toelaat moet eveneens genuanceerd worden in het licht van artikel 15 EVRM. Wanneer we onder een schorsing van een grondrecht de tijdelijke buitenwerkingstelling van dat grondrecht begrijpen, zouden we strikt genomen moeten besluiten dat er geen inhoudelijke beperkingen zijn. Een schorsing creëert met andere woorden een normatief vacuüm. Het EHRM interpreteert artikel 15 EVRM echter zo dat slechts enkele ‘derogaties’ toegelaten zijn, die in normale omstandigheden niet zouden worden aanvaard. In de rechtspraak van het EHRM zijn dat voornamelijk de preventieve detentie en verlengde administratieve aanhoudingen.¹³ De vraag is of dergelijke maatregelen niet aanvaard kunnen worden in het kader van de klassieke proportionaliteitstoets.

Men kan stellen dat een derogatie in de zin van artikel 15 EVRM duidelijk verschilt van een schorsing in de zin van artikel 187 Gw. Een gelijkaardig noodtoestandsartikel als artikel 15 EVRM zou in dat geval zelfs naast artikel 187 Gw. kunnen bestaan. Toch lijkt de Raad van State beide qua toepassingsgebied principieel gelijk te stellen, aangezien ze aanneemt dat artikel 187 Gw., op grond van artikel 53 EVRM (voorrang van de ruimere nationale grondrechtenbescherming), de toepassing van artikel 15 EVRM in ons land uitsluit.¹⁴ Hoe dan ook is duidelijk dat de rechterlijke controle onder artikel 15 EVRM in de praktijk weinig verschilt van de klassieke proportionaliteitstoets in het normale beperkingssysteem. Daarmee wegen de formele en materiële argumenten eerder beperkt door in het voordeel van een aanpassing van artikel 187 Gw. Van een noodzaak is althans niet meteen sprake. Toch zou

11 Zo in de Belgische rechtsleer bv. G. VAN HAEGENBORGH en W. VERRIJDT, “De noodtoestand in het Belgisch publiekrecht” in *Preadviezen VWSRBN*, Amsterdam, Boom Uitgevers, 2016, 15-16.

12 Zie bv. R. DELFORGE, C. ROMAINVILLE, S. VAN DROOGHENBROECK en M. VERDUSSEN, “Absence d'état d'urgence en droit constitutionnel belge” in F. BOUHON e.a. (eds.), *Le droit public belge face à la crise du COVID-19*, Brussel, Larcier, 2022, 76-82; S. SOTTIAUX, “Derogations in Time of Emergency” in P. VAN DIJK e.a. (eds.), *Theory and Practice of the European Convention on Human Rights*, Cambridge, Intersentia, 2018, 1063.

13 Zie bv. *ibid.*, 1067.

14 Zie bv. RvS 13 november 2020, nr. 248.918 van 13 november 2020, *Vennootschap met beperkte aansprakelijkheid Mainego*, punt VI.2.

met een aanpassing bijkomende duidelijkheid kunnen worden gecreëerd over de voorwaarden om in noodsituaties af te wijken van de normale grondrechtenbescherming. Op die manier is het bovendien duidelijker dat dit alleen is toegestaan in uitzonderlijke omstandigheden.

Het lijkt er op dat ook in noodsituaties geen ontsnappen is aan de klassieke proportionaliteitstoets, of dat nu in het normale beperkingssysteem is of in een derogatiesysteem zoals dat van artikel 15 EVRM. Dat zagen we ook tijdens de COVID-19-pandemie. Aangezien artikel 187 Gw. de schorsing van grondrechten verbiedt, diende het gehele noodbeleid als beperkingen van grondrechten te worden beschouwd, die rechterlijk getoetst konden worden. Verschillende factoren hebben er evenwel toe geleid dat rechters zich zeer terughoudend opstelden. Dat is eigen aan crisissituaties, maar werd nog versterkt door bepaalde eigenschappen van de pandemie. Een eerste factor was de aanvankelijk zeer beperkte en bovendien steeds ontwikkelende wetenschappelijke kennis over het virus. Een tweede factor was dat naast de gezondheidsaspecten rekening moest worden gehouden met de economische, sociale en psychologische gevolgen van het beleid. Een derde factor was dat overheden ook uitvoering gaven aan hun positieve verplichtingen om grondrechten te beschermen, in het bijzonder het recht op gezondheid. Het gevolg was dat de Raad van State in april 2020 zelfs sprak *“over de meest ruime discretionaire bevoegdheid”* voor de bevoegde minister om de noodzakelijke maatregelen te treffen.¹⁵ Bijgevolg beperkten de hoogste Belgische rechtscolleges, maar ook het EHRM, zich veelal tot het nagaan van de ‘procedurele rationaliteit’ van het pandemiebeleid.¹⁶ Dat beleid bleef grotendeels overeind.

Uit de COVID-19-pandemie is gebleken dat overheden over voldoende ruimte beschikten om doortastend crisisbeleid te voeren. In die zin zijn schorsingen van grondrechten alleszins overbodig. De vraag is veeleer of de overheden niet net té veel ruimte kregen om de grondrechten verregaand te beperken. Daardoor kon minstens de indruk ontstaan dat de grondrechten tijdelijk onder ‘quarantaine’ stonden. Misschien waren ze niet formeel geschorst (hetgeen artikel 187 Gw. verbiedt), maar ze konden dat in de feite wel zijn. Bepaalde auteurs stellen dan ook dat de klassieke proportionaliteitstoets structureel ongeschikt is voor de grondrechtenbescherming in crisissituaties. Ze zou gelet op de zwaarwegende rechtswaarden die overheden in dergelijke situaties beschermen nauwelijks een rechterlijke afweging toelaten om de rechten en vrijheden maximaal overeind te laten.¹⁷ Dat verlegt de vraag naar mogelijke alternatieve criteria.

Die alternatieven zijn beperkt.¹⁸ In essentie gaat het om criteria die een beperking stellen aan de mogelijkheid om grondrechten te beperken (in de Duitse rechtsleer ‘*Schranken-Schranke*’ genoemd). Daarvoor zijn er twee mogelijke grondslagen. Ten eerste kan hiervoor een grondwettelijke basis bestaan. Het typevoorbeeld is artikel 19, tweede lid van de Duitse Grondwet, dat bepaalt dat in geen geval de ‘wezenlijke inhoud’ (*‘Wesensgehalt’*) van een grondrecht aangetast mag worden. Ten tweede kan men stellen dat dit uit de aard van grondrechten zelf volgt. Het EHRM lijkt die redenering te volgen in zijn rechtspraak over de ‘kern’ van grondrechten. Er is ook geen andere optie, aangezien het EVRM daarvoor geen uitdrukkelijke tekstuele grondslag biedt. Nu brengt dergelijke ‘*Schranken-Schranke*’ op zijn beurt heel wat vragen met zich mee. Zo zal voor elk individueel grondrecht een kern moeten worden bepaald. Daarnaast is de vraag of een aantasting van de

15 RvS 27 april 2020, nr. 247.452, *NV Andreas Stihl/BS*.

16 J. GERARDS, “Moving Away from Open Judicial Balancing Review. The European Court of Human Rights’ Approach as Illustrated by Its Case Law Relevant to the Covid-19 Pandemic”, *The Law and Practice of International Courts and Tribunals* 2023, 365-383.

17 A.-B. KAISER, *Ausnahmeverfassungsrecht*, Tübingen, Mohr Siebeck, 2020, 236-239

18 Zie uitgebreid A. ROCHTUS, “Het schorsingsverbod van artikel 187 van de Grondwet: een analyse in het licht van de COVID-19-pandemie”, in K. REYBROUCK e.a. (eds.), *De Belgische Grondwet en noodsituaties. Lessen van de COVID-19-pandemie*, Antwerpen, Intersentia, 2024, 421-431.

kern per definitie ongrondwettig is, dan wel of ze alsnog gerechtvaardigd kan worden. In de meeste rechtsordes, zoals bijvoorbeeld de Duitse, zien we dat dit alternatieve criterium is opgegaan in de klassieke proportionaliteitstoets en nauwelijks een eigen betekenis heeft gekregen. De relevantie ervan bestaat er nochtans net in dat het een alternatief zou kunnen bieden.

Nu hoeft dat op zich geen probleem te zijn. De bedoeling is om een alternatief criterium te bieden voor noodsituaties, wat betekent dat het slechts in uiterste gevallen dient te worden toegepast. Op die manier zou het voor rechters als een 'noodrem' kunnen dienen om alsnog bepaalde grenzen te stellen aan maatregelen die grondrechten verregaand beperken en die, gelet op de ernst van een bepaalde noodsituatie, op zichzelf proportioneel zijn. Daarvoor kunnen we wijzen op het arrest nr. 249.177 van 8 december 2020 van de Raad van State. Het is het enige arrest waarin de Raad een covidmaatregel van de uitvoerende macht terugfloot, ook al gaat het 'slechts' om een vordering in kort geding en het opleggen van een voorlopige maatregel. De maatregel hield, behoudens zeer beperkte uitzonderingen, een verbod in op de collectieve uitoefening van de erediens. De Raad stemde daarbij in met het argument van de verzoekers dat *"het recht om het geloof op collectieve wijzen te belijden, samen met geloofsgenoten, tot de kern behoort van de vrijheid van erediens."*¹⁹ Bij nader inzien voerde de Raad alsnog een klassieke proportionaliteitstoets uit, maar het toont aan dat het niet ondenkbaar is dat rechters in uiterste gevallen van een 'noodrem' gebruik zouden maken, zeker wanneer het een uitdrukkelijke grondwettelijke basis krijgt. Al wordt daarmee tegelijk ook duidelijk dat hetzelfde resultaat in principe ook met de klassieke proportionaliteitstoets bereikbaar is.

Besluit

In deze bijdrage gaven we een kort en bondig overzicht van de complexe problematiek van de grondrechtenbescherming in crisissituaties. De

COVID-19-pandemie bood daartoe een goede aanleiding. Ze toonde nogmaals het belang van het thema aan. De modernisering van Titel II Gw., zoals inmiddels al voor de vierde keer mogelijk gemaakt door de preconstituante, kan dan ook niet zonder een grondige discussie over dit thema.

Artikel 187 Gw. is een gedateerde en grotendeels overbodige grondwetsbepaling. Het alternatief is een modern noodtoestandsartikel zoals artikel 15 EVRM. Of dergelijke aanpassing in de praktijk veel verschil zal maken, valt nochtans te betwijfelen. Van dwingende redenen is alvast geen sprake. In beide gevallen zal de rechterlijke controle neerkomen op een proportionaliteitstoets, waarbij de wetgevende en uitvoerende macht veel ruimte krijgen om wanneer nodig doortastend crisisbeleid te voeren. Eventueel kan een verbod om de kern van grondrechten aan te tasten in de Grondwet worden voorzien. Dat alternatieve criterium kan voor rechters als een 'noodrem' dienen om verregaande beperkingen van grondrechten, die gelet op de noodsituatie op zichzelf proportioneel kunnen zijn, in uiterste gevallen alsnog te beperken. Ook daar is het twijfelachtig of dergelijk criterium een zelfstandige betekenis zal krijgen, naast de proportionaliteitstoets die schijnbaar zonder alternatief is. Een aanpassing van artikel 187 Gw. is daarmee voornamelijk - en allesbehalve onbelangrijk - een kwestie van constitutionele legitimiteit. Na bijna tweehonderd jaar, is het wenselijk om de Grondwet te moderniseren zodat ze opnieuw aansluit bij de politieke en maatschappelijke realiteit, alsook bij de standaarden van het EVRM. Een grondwettelijk verankerd noodtoestandsregime naar het voorbeeld van artikel 15 EVRM kan overheden dwingen tot meer transparantie over het gevoerde crisisbeleid. Bij een crisissituatie worden daarmee de Grondwet en de grondrechten van bij meet af aan centraal gesteld. Of het de rechterlijke controle zou versterken hangt vooral van de bevoegde rechters zelf af, die zich mogelijk gesterkt zouden kunnen voelen door een uitdrukkelijke grondwettelijke regeling.

19 RvS 8 december 2020, nr. 249.177, nr. 11.

De humor van Schild & Vrienden en de grenzen van de vrijheid van meningsuiting

Laurent Fastrez¹

Op 12 maart 2024 veroordeelde de correctionele rechtbank Oost-Vlaanderen² zeven leden van Schild & Vrienden, een extreemrechtse beweging die in 2018 haar *15 minutes of fame* beleefde, voor een reeks schendingen van de antiracismewet,³ de negationismewet en de wapenwet.⁴ Wat die eerste twee betreft, ging het met name om een aantal racistische en negationistische publicaties op gesloten Facebook- en Discordgroepen. Ter verdediging voerden de meeste beklagden aan dat ze slechts een paar grappen hadden uitgewisseld, waarbij ze zich beriepen op hun recht op vrijheid van meningsuiting.⁵

Dit teruggrijpen op humor om negationistische uitspraken en het aanzetten tot haat of discriminatie te rechtvaardigen is niet nieuw. Het Europees Hof voor de Rechten van de Mens (EHRM) wijst er regelmatig op dat de vrijheid van meningsuiting ook van toepassing is op opmerkingen die “beledigen, choqueren

of verontrusten”,⁶ terwijl het tegelijkertijd een stevige rechtspraak tegen haatzaaien heeft opgebouwd.⁷ Het Hof benadrukte dat satire, zoals andere vormen van humor,⁸ een vorm van artistieke expressie en sociaal commentaar is, bedoeld om opzettelijk te provoceren en te agiteren.⁹ Deze redenering geldt ook voor andere vormen van humor. Echter, de vrijheid van meningsuiting is niet absoluut en kan in bepaalde omstandigheden wel degelijk worden beperkt.

Tegen het vonnis over bepaalde leden van Schild & Vrienden is inmiddels hoger beroep ingesteld. De uitspraak is om die reden niet definitief. Niettemin vormt de uitspraak een goede gelegenheid om alvast in te gaan op een belangrijke bredere kwestie: het beroep op humor om zich te verdedigen tegen vervolging voor haatzaaien en negationisme.

1 Jurist bij het Federaal Instituut voor de bescherming en de bevordering van de Rechten van de Mens (FIRM).

2 Corr. Rb Oost-Vlaanderen, afd. Gent, [12 maart 2024](#), RN. 20G001332, beschikbaar op [www.unia.be](#).

3 Wet van 30 juli 1981 tot bestraffing van bepaalde door racisme of xenofobie ingegeven daden, *B.S.*, 8 augustus 1981.

4 Wet van 23 maart 1995 tot bestraffing van het ontkennen, minimaliseren, rechtvaardigen of goedkeuren van de genocide die tijdens de tweede wereldoorlog door het Duitse nationaal-socialistische regime is gepleegd, *B.S.*, 30 maart 1995.

5 Deze redenering kreeg ook in het maatschappelijk debat weerklank. Zo omschreef Rik Torfs, voormalig rector van de KU Leuven, het vonnis als een “gevaarlijk juridisch precedent”. Zie C. Degreef, [Riks Torfs na veroordeling Van Langenhove: ‘In België laat je maar beter op je woorden passen’](#), *Doorbraak.be*, 12 mei 2024, beschikbaar via <https://doorbraak.be/rik-torfs-na-veroordeling-dries-van-langenhove-voortaan-let-je-in-belgi-beter-op-wat-je-zegt>. Alle links in dit artikel werden laatst geraadpleegd op 30 juni 2024.

6 EHRM (GK), [Handyside t. het Verenigd Koninkrijk](#), nr. 5493/72, 7 december 1976, § 49. Origineel in het Frans: “heurte, choquant ou inquiétant”.

7 Zie in het bijzonder EHRM, [Lilliendahl t. IJsland](#), nr. 29297/18, 11 juni 2020.

8 Zie bv. EHRM, [Bonnet t. Frankrijk](#), 24 februari 2022, nr. 35364/19 (parodie) of EHRM (GK), [Palomo Sánchez e.a. t. Spanje](#), nr. 28955/06, 28957/06, 28959/06 en 28964/06, 12 september 2011 (karikatuur). A. Berrendorf, L. Midrez, L. Monaco, “Satire ou apologie du terrorisme, peut-on rire de tout?”, noot onder EHRM Z.B. t. Frankrijk, 2 september 2021”, *Rev. trim. dr. h.*, nr. 130, 2022, p. 406.

9 EHRM, [Vereinigung Bildender Künstler t. Oostenrijk](#), nr. 68354/01, 25 januari 2007, § 33; EHRM, [Nikowitz en Verlagsgruppe News GmbH t. Oostenrijk](#), nr. 5266/03, 22 februari 2007.

Schild & Vrienden, van eerste succes tot rechtszaak

Schild & Vrienden is een Vlaamse extreemrechtse beweging die aanvankelijk naam maakte met verschillende acties¹⁰ en toespraken¹¹ om een bepaalde onverdraagzame visie op de Vlaamse identiteit te verdedigen. Volgens haar woordvoerder, Dries Van Langenhove, is haar doel "Vlaamse Jongeren wakker schudden".¹² Op 5 september 2018 bracht een onderzoek van de VRT een groot aantal racistische en negationistische commentaren aan het licht die werden uitgewisseld op de gesloten Schild & Vrienden discussiegroepen op Facebook en Discord.¹³ Deze reportage leidde tot de opening van een gerechtelijk onderzoek¹⁴ dat zeven beklaagden voor de correctionele rechtbank bracht.¹⁵

De beklaagden werden vervolgd voor een reeks misdrijven onder de antidiscriminatie- en negationismewetgeving:¹⁶ het aanzetten tot discriminatie, segregatie, haat of geweld,¹⁷ het verspreiden van denkbeelden gebaseerd op

rassuperioriteit of rassenhaat,¹⁸ lidmaatschap van een groep of vereniging die kennelijk en herhaaldelijk discriminatie of segregatie verkondigt,¹⁹ en, ten slotte, holocaustontkenning.²⁰ Van Langenhove werd ook vervolgd voor de illegale verkoop van wapens.²¹ Alle aanklachten werden bevestigd door de rechtbank.

In haar vonnis maakte de rechtbank een onderscheid tussen Dries Van Langenhove, gepresenteerd als "de grote leider", en de overige beklaagden.²² Volgens de rechtbank had Van Langenhove binnen zijn Facebook- en Discordgroepen "een sfeer van collectief fanatisme" gecreëerd en anderen meegesleept in een "racistisch, haatdragend, nazistisch en negationistisch discours".²³ Hij werd veroordeeld tot een jaar gevangenisstraf, plus tien maanden voorwaardelijk voor een periode van drie jaar en boetes van in totaal 24.000 euro. Hij werd ook tien jaar uit de uitoefening van zijn rechten ontzet.²⁴ De meeste andere beklaagden kregen voorwaardelijke gevangenisstraffen en boetes.²⁵ Een van de beklaagden, die zijn spijt betuigde en excuses

10 Schild & Vrienden, "Schild & Vrienden defends Gravensteen from open-border activists", Youtube, 7 maart 2018 <https://youtu.be/eXSOC7qwZso>.

11 VRT NWS, [Door deze acties werd Schild & Vrienden op korte tijd steeds bekender](#), 5 september 2018.

12 *Ibid.* Dit verlangen om Vlaamse jongeren 'wakker te schudden' maakte van Schild & Vrienden waarschijnlijk één van de belangrijkste «woke» verenigingen in Vlaanderen. Vandaag wordt deze erfenis echter merkwaardig genoeg weinig bevestigd.

13 VRT NWS, [Bekijk hier de «Pano»-reportage: wie is Schild & Vrienden echt?», 5 september 2018, beschikbaar via https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2018/09/05/waar-komt-schild-vrienden-eigenlijk-vandaan/.](#)

14 Parketten van de procureur des Konings van West-Vlaanderen, [Persbericht - Gent - Schild & Vrienden](#), 17 juni 2019, beschikbaar via <https://www.om-mp.be/nl/article/persbericht-gent-schild-vrienden>.

15 Corr. rb. Oost-Vlaanderen (afd. Gent), 12 maart 2024, *op. cit.*

16 Er zijn verschillen tussen deze delicten: Holocaustontkenning of negationisme vereist bijvoorbeeld alleen een algemeen opzet (de wil om te ontkennen, goed te keuren of grof te minimaliseren), in tegenstelling tot aanzetten tot haat en rassenscheiding, waarvoor een bijzonder opzet vereist is (een specifieke wil om aan te zetten). Dit verschil werd opgemerkt door de rechtbank, die concludeerde dat dit bijzonder opzet wel degelijk aanwezig was bij de verdachten.

17 Art. 20, wet van 30 juli 1981, *op. cit.* Slechts vier van de zeven beklaagden worden vervolgd voor dit misdrijf.

18 Art. 21, *ibid.* Slechts zes van de zeven beklaagden worden vervolgd voor dit misdrijf.

19 Art. 22, *ibid.*

20 Art. 1st, wet van 23 maart 1995, *op. cit.*

21 Art. 19, 1°, wet van 8 juni 2006 houdende regeling van economische en individuele activiteiten met wapens, B.S., 9 juni 2006. Er zij op gewezen dat het ging om pepperspray, waarvan de ongeoorloofde verkoop en het ongeoorloofde gebruik in België verboden zijn, maar die in bepaalde buurlanden, zoals Frankrijk en Duitsland, vrij verkrijgbaar zijn. Hun effect op individuen is niet minder ernstig.

22 Corr. rb. Oost-Vlaanderen (afd. Gent), 12 maart 2024, *op. cit.*, § 21. De rechtbank omschrijft ook D. Van Langenhove als "initiatiefnemer, (...) oprichter, (...) organisator".

23 *Ibid.*

24 Art. 31 § 1 Sw.

25 Over het algemeen voorwaardelijke straffen, met uitzondering van een lid van Schild & Vrienden dat iets te open was over zijn neonazi-sympathieën.

wanneer humor in conflict komt met het verbod op haatzaaiende taal.⁴⁰ Een aantal elementen, die hieronder besproken worden, komt in deze rechtspraak stevast aan bod. Daarbij kan gesteld worden dat het Hof toch wel vaak de humor niet inziet van bepaalde uitingen en, volgens sommigen, eigenlijk een beetje te serieus is.⁴¹

Een eerste belangrijk element in de analyse van het Hof is de beoordeling of het humoristisch karakter van de uiting door een redelijke toeschouwer kan worden begrepen.⁴² Over het algemeen kan het Hof, als de opmerking als humoristisch kan worden begrepen, een grotere inmenging in andere mensenrechten, zoals het recht op reputatie, aanvaarden.⁴³ Centraal hierbij staat de mate van 'distantiëring'.⁴⁴ Een opmerking of cartoon die de schijn van onverdraagzaamheid of haat wekt, is geen haatzaaiende uiting als deze zich distantieert van het onderwerp op een manier die duidelijk genoeg is voor een redelijke lezer om niet misleid te worden.⁴⁵ De context en de encenering van de uiting spelen

hierbij een doorslaggevende rol, onafhankelijk van de intentie van de auteurs.⁴⁶ In meer recente uitspraken lijkt het Hof deze benadering te willen nuanceren, door te stellen dat bepaalde vormen van humor - zelfs met een zekere afstand - toch problematisch kunnen zijn.

De beoordeling van deze distantiëring vereist een tweede belangrijk element, namelijk het vaststellen van de intentie van de spreker. Niet alleen de inhoud en het soort meningsuiting, maar ook de "toon, het expliciet karakter, het decor, de inkleding en het repetitief karakter van [de] boodschappen"⁴⁷ zullen een beslissende rol spelen bij het bepalen van deze bedoeling.⁴⁸ In het *M'Bala M'Bala-arrest*,⁴⁹ bijvoorbeeld, paste het Hof artikel 17 van het EVRM⁵⁰ toe op de encenering van een zogenaamd humoristische, maar eigenlijk antisemitische show. Een van de doorslaggevende factoren was dat de komiek van het publiek een "hartelijk applaus" had gevraagd voor iemand die gekend was voor negationisme. Dit, zo stelde het Hof, wees duidelijk op het positieve karakter

40 In een artikel merken A. Godioli, J. Young en B. Matteo Fiori op dat bijna alle onderzochte zaken betreffende een beperking van de vrijheid van meningsuiting in naam van het verbod op haatuitingen eindigen met een gerechtvaardigde inmenging in de vrijheid van meningsuiting. Zeven zaken hadden betrekking op verzoekers die waren gestraft voor haatzaaiende uitlatingen, en in geen van die zaken werd de verzoeker in het gelijk gesteld (*Seurot t. Frankrijk, Leroy t. Frankrijk, Féret t. België, M'Bala M'Bala t. Frankrijk, Le Pen t. Frankrijk, Z.B. t. Frankrijk, Bonnet t. Frankrijk, Ogurtsov t. Rusland*). Zie de rechtspraak aangehaald in A. Godioli, J. Young, B. Matteo Fiori, "Laughing Matters: Humor, Free Speech and Hate Speech at the European Court of Human Rights", *Int. J. Semiot. Law*, vol. 35, 2022, pp. 2241-2265. D. Voorhoof, "Vrije meningsuiting en satire", *De Juristenkrant*, 2015/302, p. 16.

41 J.-P. Marguénaud, "L'humour et la Cour européenne des droits de l'homme", *J.T.* 2012, p. 608.

42 Zie met name EHRM, *Sousa Goucha t. Portugal*, *op. cit.*, §§ 50-53; *Nikowitz en Verlagsgruppe News GmbH t. Oostenrijk*, *op. cit.*, §§ 24-26.

43 EHRM, *Sousa Goucha t. Portugal*, *op. cit.*, § 55.

44 J. Englebert, "La répression des excès de l'expression raciste ou blasphématoire : lorsque l'idéologie prend le pas sur le droit", *Auteurs & Médias*, 2016/1, p. 50 en 63. In het bijzonder haalt de auteur de arresten aan van het Hof van Beroep van Parijs van 17 maart 2011, uittreksels aangehaald in het EHRM-arrest, *M'Bala M'Bala t. Frankrijk*, nr. 25239/13, 20 oktober 2015, § 18. Origineel in het Frans : 'distanctation'.

45 A. Godioli, J. Young, B. Matteo Fiori, "Laughing Matters: Humor, Free Speech and Hate Speech at the European Court of Human Rights", *op. cit.* p. 2252.

46 Zie in het bijzonder de Franse zaak *Patrick Sébastien*, waarin een bekende Franse televisiepresentator zich vermomde als een nog bekender politicus – Jean-Marie Le Pen – om racistische opmerkingen te maken. Het Franse Hof van Cassatie oordeelde dat, in plaats van racistische standpunten te bekritisieren, de encenering en de context blijk gaven van een gebrek aan afstand tot het geuite standpunt en de racistische opmerkingen bekrachtigden. Zie B. Mouffe, "Chapitre 4. Le délicat humour raciste, xénophobe, révisionniste...", *Le droit à l'humour*, Brussel, Larcier, 2011, p. 540.

47 Zie Cass. [29 oktober 2013](#), P.13.1270.N.

48 A. Godioli, J. Young, B. Matteo Fiori, "Laughing Matters : Humor, Free Speech and Hate Speech at the European Court of Human Rights", *op. cit.*, pp. 2253-2257.

49 EHRM, *M'Bala M'Bala t. Frankrijk*, *op. cit.*, § 42. De controversiële komiek Dieudonné had een van Frankrijks bekendste holocaustontkenners – Robert Faurisson – op het podium uitgenodigd om hem een «infrequentability» award uit te reiken waarin de spot werd gedreven met de Shoah. Het Hof oordeelde (terecht) dat de encenering kunstmatig humoristisch was en bedoeld was om een haatdragend en antisemitisch standpunt te promoten.

50 Artikel 17 verbiedt misbruik van rechten. Preciezer gezegd, het EVRM geeft niet het recht om een handeling te verrichten die gericht is op de vernietiging van de rechten en vrijheden die het erkent. Voor een interessante kritiek op het gebruik van artikel 17 in zaken betreffende vrije meningsuiting, zie D. Voorhoof, "Hate Speech', radicalisering en het recht op expressievrijheid. Waarom artikel 17 EVRM (misbruiksclausule) geen opleving verdient", *Auteurs & Media*, 2016/1, pp. 4-18.

van deze houding in hoofde van de komiek.⁵¹ Het bepalen van deze intentie kan moeilijk zijn, vooral in het geval van xenofobe humor. Deze analyse kan bijvoorbeeld leiden tot kritiek dat justitie een 'dubbele standaard' toepast op humor. Afhankelijk van de vraag of de context zich leent voor het begrijpen van de intentie achter een beledigende grap, wordt inmenging in de vrijheid van meningsuiting anders beoordeeld.⁵² Het onderzoek van de intentie van de spreker kan ook leiden tot eerder 'preutse' beslissingen: het Hof lijkt soms erg snel bereid te oordelen dat de grenzen van het fatsoen zijn overschreden door, bijvoorbeeld, een karikatuur, omdat de bedoeling meer leek te zijn om de aandacht te vestigen op de mensen die het doelwit waren van de karikatuur dan om lezers aan het lachen te brengen.⁵³

Ten derde speelt de wijze van verspreiding een rol. De omvang van de verspreiding van een boodschap die inbreuk kan maken op de grondrechten van derden speelt daarbij een belangrijke rol in de beoordeling van de evenredigheid.⁵⁴ Een werk dat een groot aantal mensen zal bereiken, zal strenger beoordeeld worden dan een werk dat slechts door een klein aantal mensen gezien of gehoord wordt. Het Hof had bijvoorbeeld

geen bezwaar tegen beperkingen betreffende verschillende films waarin een karikatuur werd gemaakt van het katholieke geloof⁵⁵ en een boek waarin God en de Profeet Mohammed werden beledigd.⁵⁶ Daarentegen werd het verbod van de tentoonstelling van een kunstwerk met een vergelijkbare godslasterlijke karikatuur buitensporig geacht.⁵⁷ In de laatste zaak merkte het Hof expliciet op dat de karikatuur bijna volledig overschaduwde door de andere schilderijen in de tentoonstelling, waardoor de impact op de reputatie beperkt bleef.⁵⁸

Ten vierde zal ook de persoon tot wie de humor is gericht een invloed hebben op de beoordeling. Politici, bijvoorbeeld, zijn meer *fair game* in een politieke context dan private personen.⁵⁹ Mogelijk negatieve gevolgen voor minderjarigen werken ook in het nadeel van de vrijheid van meningsuiting.⁶⁰ Dit geldt ook voor humor die (seksistische) stereotypen of een vorm van symbolisch geweld tegen een minderheid versterkt of propageert, zelfs in geval van bepaalde 'puur humoristische' inhoud gericht tegen minderheden.⁶¹ Het Hof aanvaardde met betrekking tot die uitingen een grotere beperking van de vrijheid van meningsuiting.⁶²

51 EHRM, *M'Bala M'Bala t. Frankrijk*, *op. cit.*, § 35.

52 G. Calvès, *Envoyer les racistes en prison? Le procès des insulteurs de Christiane Taubira*, Librairie générale de droit et de jurisprudence (LGDJ), Parijs, 2015, p. 68 ; J. Englebert, "La répression des excès de l'expression raciste ou blasphématoire : lorsque l'idéologie prend le pas sur le droit", *op. cit.* p. 51.

53 Zie bijvoorbeeld : EHRM (G.K.), *Palomo Sánchez e.a. t. Spanje*, *op. cit.* De zaak betrof de publicatie van een cartoon in een vakbondsblad waarin de personeelsdirecteur van een bedrijf op grove wijze werd afgebeeld terwijl hij zich opmaakte seksuele betrekkingen te hebben met twee vakbondsvertegenwoordigers die te gunstig voor hem werden geacht. De auteurs van de cartoon werden ontslagen wegens ernstig wangedrag en het Hof oordeelde dat de sanctie niet onevenredig was. Opmerkelijk was de *dissenting opinion* van rechter F. Tulkens, die werd bijgetreden door vier andere rechters.

54 Zie onder meer het recente arrest EHRM, *Tariq Ramadan tegen Frankrijk*, nr. 23443/23, 1 februari 2024, §§ 39-40.

55 EHRM, *LA t. Turkije*, nr. 42571/98, 13 september 2005.

56 EHRM, *Otto-Preminger-Institut t. Oostenrijk*, nr. 13470/87, 20 september 1994; *Wingrove t. Verenigd Koninkrijk*, nr. 17419/90, 25 november 1996.

57 EHRM, *Vereinigung Bildender Künstler t. Oostenrijk*, *op. cit.* Een aantal *dissenting opinions* betwist echter de redenering van het Hof, met name door te stellen dat satirische schilderkunst niet humoristisch is omdat er geen afstand kan worden genomen.

58 *Ibid.*, §36.

59 De toelaatbare grenzen van kritiek zijn over het algemeen ruimer met betrekking tot een politieke figuur (die zich in theorie bewust heeft blootgesteld aan een nauwkeurig onderzoek van zijn daden) dan met betrekking tot iemand die normaal gezien niet in de media komt. Zie onder meer EHRM (GK), *Lindon, Ochakovsky en July t. Frankrijk*, nr. 21279/02, 22 oktober 2007, § 36; *Patrício Monteiro de Telo de Abreu t. Portugal*, nr. 42713/15, 7 juni 2022, § 36.

60 EHRM, *C8 (Canal 8) t. Frankrijk*, nr. 58951/18 en 1308/19, 9 februari 2023., § 96 en 103.

61 *Ibid.* ; *Patrício Monteiro de Telo de Abreu t. Portugal*, *op. cit.*, § 20. De laatste gaat over een *concurring opinion*.

62 A. Godioli, "Humour and symbolic violence : Canal 8 v. France", *Strasbourg Observers*, 7 april 2023, beschikbaar via <https://strasbourgobservers.com/2023/04/07/humour-and-symbolic-violence-canal-8-v-france/>.

Een laatste en misschien wel belangrijkste element is dat het Hof een ruime beoordelingsmarge laat aan Staten om te bepalen welke uitingen van humor moeten worden bestraft.⁶³ De aanpak van het Hof is echter niet willekeurig. Het baseert zich op een aantal criteria die de inmenging in de vrijheid van meningsuiting kunnen rechtvaardigen: het bestaan van een gespannen politieke of sociale context, de mogelijkheid dat de uitlatingen – zoals ze door een redelijke toeschouwer zullen geïnterpreteerd worden – kunnen worden opgevat als een oproep tot geweld, en het vermogen van de uiting om de rechten van anderen en de openbare orde te ondermijnen.⁶⁴ Deze factoren zijn van invloed op de beoordelingsmarge waarover de Staat beschikt om bepaalde uitingen te beperken. Deze criteria worden helaas niet steeds even consequent en streng toegepast door het Hof zelf.⁶⁵ De beoordelingsmarge is bijvoorbeeld bijzonder belangrijk in gevallen van humor die verband houden met terrorisme. In het arrest *Leroy* aanvaardde het Hof de strafrechtelijke veroordeling wegens medeplichtigheid aan de verdediging van terrorisme van de auteur van een tekening waarin een bekende Franse reclame werd geparodieerd om de spot te drijven met de aanslagen van 11 september, die twee dagen eerder hadden plaatsgevonden.⁶⁶ Meer recent werd een man die op het lumineuze idee kwam om zijn 3-jarige neefje een T-shirt te geven met

daarop de woorden “*Je suis une bombe*” en “*Jihad, né le 11 septembre*”⁶⁷ veroordeeld tot een gevangenisstraf wegens apologie van terrorisme, zonder dat het Hof hier een probleem mee had.⁶⁸ Het Hof benadrukte dat in een democratie niet met alles kan worden gelachen.⁶⁹ In navolging van sommige van deze arresten hebben rechtsgeleerden opgemerkt dat “*het Europees Hof voor de Rechten van de Mens geen humor en geen gevoel voor humor heeft*”.⁷⁰

De Belgische rechtspraak is humor soms beter gezind. Hier worden slechts enkele beslissingen beschreven. Zo verwierp het hof van beroep in Luik een klacht wegens aanzetten tot haat en discriminatie tegen een komiek die de spot had gedreven met fictieve personen met een handicap.⁷¹ Het hof van beroep in Gent oordeelde dat een parodie op een politieke affiche geen inbreuk maakte op de beeldrechten van een individu.⁷² Het aanzetten tot discriminatie of geweld wordt door sommige rechtbanken zeer restrictief geïnterpreteerd, in het bijzonder met betrekking tot de publicatie van racistische inhoud op sociale netwerken.⁷³ Echter, ook hieraan zijn grenzen. Over de komiek Dieudonné, die zijn spektakels gebruikte om holocaustontkenning te verspreiden, concludeerde de correctionele rechtbank van Luik dat “*de beklagde (...) een voorvechter is van haat, een apologet voor het kwaad,*

63 Zie onder meer het EHRM-arrest, *C8 (Canal 8) t. Frankrijk*, *op. cit.*, § 80.

64 EHRM, *Erkizia Almandoz t. Spanje*, nr. 5869/17, 22 juni 2021, §§40-41.

65 Er kan moeilijk worden geconcludeerd dat een kind van drie jaar die, meer dan elf jaar na de aanslagen van 11 september 2001, een T-shirt draagt waarin de aanslagen worden gesatireerd een reëel risico inhoudt op het aanzetten tot geweld. Zie A. Berrendorf, L. Midrez, L. Monaco, “Satire ou apologie du terrorisme, peut-on rire de tout?”, obs. sous EHRM Z.B. c. France, 2 septembre 2021”, *op. cit.* p. 416.

66 EHRM, *Leroy t. Frankrijk*, nr. 36109/03, 2 oktober 2008, §§ 5-6. De cartoon bevatte het onderschrift “*Nous en avons tous rêvé... Le Hamas l'a fait*”.

67 Het kind heette inderdaad Jihad, een veel voorkomende voornaam, en werd geboren op 11 september. De term “Je suis une bombe” heeft een dubbele betekenis in het Frans, die ook verwijst naar iemand die mooi is.

68 EHRM, *Z.B. t. Frankrijk*, nr. 46883/15, 2 september 2021.

69 F. Krenc, «La liberté d'expression vaut pour les propos qui 'heurtent choquant ou inquiètent'. Mais encore?», *Rev. trim. dr. h.*, vol. 2, nr. 106, 2016, p. 337.

70 J.-P. Marguénaud, “L'humour et la Cour européenne des droits de l'homme”, *Journal des Tribunaux*, 2012, p. 608. Origineel in het Frans: “*La Cour européenne des droits de l'homme n'a ni humour ni sens de l'humour*”.

71 Luik, 13 januari 2011, *Auteurs & Media*, 2012/2, p. 122.

72 Gent, 13 mei 2012, *Auteurs & Media*, 2013/5, pp. 352-355.

73 Gent, 10 januari 2017, beschikbaar op www.unia.be.

discriminatie en segregatie".⁷⁴ Paradoxaal genoeg wordt ook de *offline* publicatie van racistische inhoud die op Facebook kan gevonden worden soms strenger bestraft, zoals in een recente zaak voor de Leuvense correctionele rechtbank.⁷⁵

Conclusie: worden de publicaties van Schild & Vrienden beschermd door de vrijheid van meningsuiting?

Worden de publicaties in de zaak Schild & Vrienden beschermd door de vrijheid van meningsuiting? We besparen de lezer een lang onderzoek naar de toepassing van de rechtspraak van het EHRM op deze zaak: de meerderheid van de beklagden heeft hoger beroep aangetekend en er zullen ongetwijfeld argumenten op basis van de vrijheid van meningsuiting worden aangevoerd voor het hof van beroep. Dit artikel kan daarom worden afgesloten met de vaststelling dat humor weliswaar wordt beschermd door de vrijheid van meningsuiting, maar dat het vermeende humoristisch karakter van een uiting geen grotere bescherming biedt dan andere vormen van meningsuiting, zeker in het geval van vervolging voor haatzaaien en holocaustontkenning. Het EHRM en, in zijn kielzog, de nationale rechter, zullen hoogstens meer aandacht besteden aan bepaalde elementen, zoals de werkelijke intentie van de auteur van de opmerking of de perceptie ervan door een redelijke waarnemer.

In de zaak Schild & Vrienden wijzen een aantal factoren op een xenofobe intentie: de opmerkingen waren repetitief van aard en sloten duidelijk elke vorm van distantiëren uit. Leden van de groep leken regelmatig te zijn aangezet om racistische berichten en opmerkingen te posten. De rechtbank benadrukte ook een reeks factoren die lijken overeen te komen met de

positie van de redelijke toeschouwer: "[d]eze berichten, afbeeldingen en memes kunnen, gelet op de doelstelling van S&V, het herhaald karakter ervan, de afgeschermdde fora, het opruiende taalgebruik en het vooropgestelde geweld, onmogelijk als humor en onschuldige grappen worden bestempeld."⁷⁶

De kwestie van de wijze van verspreiding wordt ook besproken in het vonnis. De racistische en antisemitische berichten werden gedaan in een gesloten groep op Facebook en op Discord, toegankelijk op uitnodiging. De rechtbank beschrijft deze groepen als "*plaatsen die niet openbaar zijn, maar wel toegankelijk voor een aantal personen die het recht hebben om er te vergaderen of ze te bezoeken*".⁷⁷ Deze beschrijving komt overeen met een van de categorieën van bekendmaking die worden vereist door het Strafwetboek.⁷⁸ De rechtbank merkte met name het grote aantal deelnemers op – 750 leden op de Facebook-groep en ten minste 164 op de Discord-kanalen. De rechtbank was daarom van mening dat aan de voorwaarden voor bekendmaking was voldaan. De wijze van verspreiding blijft relatief beperkt in vergelijking met andere zaken die door het Europese Hof worden onderzocht, maar bereikt niettemin een relatief groot publiek.

Aangezien dergelijk gedrag uitdrukkelijk in de wet wordt geïndiceerd, is het aannemelijk dat een beperking van de vrijheid van meningsuiting in overeenstemming is met artikel 10 EVRM. In een tijd waarin het aanzetten tot discriminatie op sociale netwerken toeneemt, kan humor niet langer worden gebruikt als dekmantel voor haat. Het is nu aan het hof van beroep om ten gronde te oordelen. Wordt vervolgd.

74 Corr. rb. Luik, 25 november 2015, *J.L.M.B.*, 2015, p. 359. Geciteerd in P. HENRY, "l'art est fait pour troubler", *J.L.M.B.*, 2024, n°12, p. 540. Origineel in het Frans: "*le prévenu (...) se fait le chantre de la haine, il fait l'apologie du mal, de la discrimination et de la ségrégation.*"

75 Corr. Rb. Leuven, [22 mei 2023](#), beschikbaar op www.unia.be.

76 Corr. Rb Oost-Vlaanderen, afd. Gent, [12 maart 2024](#), *op. cit.*, p. 23.

77 *Ibid.*, p. 16.

78 Art. 444 Sw.

Het belang van vrijetijdsdemocratie

TvMR sprak met Demos vzw

Door Marie Cuvelier¹ en Joanna Wils²

Verkiezingen worden weleens omschreven als de hoogdag van de democratie. Maar herleiden we democratie niet te vaak tot het inkleuren van bolletjes? Demos vzw zet zich dagelijks in voor brede participatie en de democratische rol van jeugdwerk, sport en cultuur. De organisatie is gegroeid uit Kunst en Democratie, een platform opgericht als reactie op de Zwarte Zondag in 1991.

“We zijn blijven strijden voor de waarden die gepaard gingen met de reactie op die gebeurtenis”, vertelt Turid, medewerker bij Demos die zich inzet voor jeugd- en cultuurprojecten. Tijdschrift voor Mensenrechten sprak ook met Ben en Yeboah. Ben legt zich als medewerker toe op inclusie en netwerken op het niveau van lokale besturen. Yeboah werkt samen met Demos rond vrije tijd en creatieve ruimtes voor jongeren in kansarmoede of kwetsbare situaties, onder meer via zijn participatief project [Chapp de mic.](#)

TvMR: Demos is een kenniscentrum dat werkt aan gelijkheid en participatie in de kunst-, jeugd- en sportsector. Wat houdt dat concreet in?

Turid: We zetten in op participatie in die drie sectoren, met een focus op mensen die uitgesloten worden of in maatschappelijk kwetsbare posities zitten. Via projectoproepen of partners komen we in contact met organisaties en initiatieven die we proberen te ondersteunen in hun ambities.

Ben: We brengen organisaties uit verschillende sectoren met elkaar in contact, zodat ze ook met elkaar samenwerken en goede praktijken

van elkaar kunnen overnemen. Zulke netwerken uitbouwen is een belangrijke taak van Demos. Daarbij is het heel belangrijk dat we niet vanuit een ivoren toren werken, maar net proberen om onze doelgroepen zoveel mogelijk te betrekken om te garanderen dat ons werk relevant is.

TvMR: Zijn die netwerken het geheim voor sterke participatie? Wat verstaan jullie juist onder een participatieve maatschappij?

Turid: Participatie draait niet enkel om deelname aan het publieke leven, maar ook om het deelhebben aan dat publieke leven. Voor vrije tijd betekent dit dat personen ook een zeg hebben in de vorm en inhoud van de vrijetijdsactiviteiten. Dat kan verschillende vormen aannemen, maar uiteindelijk is er pas participatie als er echt gelijkwaardige samenwerking is, als er op voet van gelijkheid aan inhoud wordt gebouwd.

Ben: Om het met een metafoor uit te leggen: we benaderen vrije tijd niet enkel vanuit een cliëntperspectief, maar ook vanuit een burgerschapsperspectief. In een cliëntperspectief is jeugdwerk, sport en cultuur een product dat wordt aangeboden aan een klant, die de keuzevrijheid heeft om het product te consumeren of niet. Als die klant niet deelneemt, is dat in grote mate het resultaat van die persoonlijke keuze. Vanuit een burgerschapsperspectief kijken we naar jeugdwerk, sport en cultuur als een collectief goed van en voor de hele gemeenschap. De burger is in die zin mede-eigenaar of aandeelhouder. Vanuit dit perspectief is het structureel minder of niet deelnemen van groepen van mensen een democratisch tekort.

1 Marie Cuvelier behaalde haar Master in de rechten aan de KU Leuven en start daar volgend academiejaar haar doctoraat.

2 Joanna Wils behaalde haar Master in de rechten aan de KU Leuven en start volgend academiejaar een LL.M. aan NYU.

TvMR: Jullie verbinden vrijetijdsparticipatie aan democratie. Herleiden we <democratie> te snel tot verkiezingen?

Turid: In elk geval is het belangrijk om politieke beleidsparticipatie en participatie aan het dagelijkse leven samen te bekijken. Actief burgerschap gaat over meer dan het zetelen in raden of het deelnemen aan verkiezingen. Inzet in de eigen buurt, bijvoorbeeld, wordt niet altijd erkend als waardevolle burgerschapsparticipatie. Dat zie je ook bij jongeren: zij zijn duidelijk vragende partij voor participatie in politiek beleid, maar zelf initiatieven opstarten is ook een waardevolle manier om de maatschappij mee vorm te geven. Zulke initiatieven krijgen niet altijd de schijnwerper die ze verdienen. Daar proberen wij verandering in te brengen.

Ben: Onze organisatie werkt rond vrije tijd, omdat we – zoals ik eerder aanhaalde - ervan overtuigd zijn dat een samenleving met een serieus democratisch tekort zit als bepaalde groepen personen systematisch minder kansen krijgen en structureel minder deelnemen aan maatschappelijke interacties. Door een forum te geven aan diverse actoren in het veld die dit tekort benoemen of bestrijden, willen we ons democratisch engageren.

Personen die zijn opgegroeid met veel kansen in jeugdwerk of sportorganisaties beseffen vaak niet hoeveel het hen heeft bijgebracht. Het is voor velen een evidentie geworden, waardoor ze de waarde van vrije tijd niet inzien, of vrije tijd niet beschouwen als een basisbehoefte. Sociale diensten zitten vaak op hun tandvlees zonder ook over vrije tijd na te denken. Maar vrije tijd kan onder meer zorgen voor vriendschappen en een groter netwerk. In het eerste actieplan rond armoede stond al dat mensen eerder creperen van de eenzaamheid dan van honger. Je basisbehoefte als mens zijn niet vervuld als je niet kan deelnemen aan vrije tijd.

TvMR: Aan wie is het om aan dat democratisch deficit te werken? Aan de politiek? Aan de burgers onderling?

Turid: Aan beide. Er is nood aan initiatieven die lokaal groeien, maar tegelijkertijd moet het politieke kader zulke initiatieven mogelijk maken. Demos probeert daarom op beide fronten te werken: we belichten organisaties van onderuit, maar doen ook beleidsaanbevelingen aan overheden van het lokale tot het gewestelijke niveau. Het beleid en de burgerinitiatieven moeten elkaar ontmoeten, maar vandaag is dat vaak nog te veel gevraagd. In een ideale wereld vertrekt het politieke niveau van wat er lokaal leeft.

Ben: Vandaag maken geëngageerde mensen vaak het verschil in lokale besturen en initiatieven, maar het is spijtig als de mate van participatie van individueel engagement afhangt.

Turid: Het gaat erom te luisteren naar wat er leeft, en daarmee aan de slag te gaan. Daarbij is het belangrijk om niet enkel te luisteren naar wat je gemakkelijk opvangt, maar ook te zoeken naar wat je niet meteen ter ore komt. Als succesvolle scoutsgroep, bijvoorbeeld, kan je nog steeds op zoek gaan naar de mensen die je niet bereikt. Als je organisatie niet zo divers is als de omgeving, moet dat je aan het denken zetten. Het is niet simpel om de werking van je eigen organisatie zo in vraag te stellen, maar het is heel waardevol om het te doen.

TvMR: Is er een manier om te garanderen dat je alle stemmen mee hebt?

Ben: Dat is niet gemakkelijk. Je mag absoluut niet onderschatten hoeveel mensen in de schaduw van de maatschappij leven, bijna op een onzichtbare manier. Veel van onze inspanningen bereiken die mensen ook niet. Maar dat is natuurlijk geen reden tot doemdenken, want er zijn ook veel goede initiatieven en de impact daarvan is

heel betekenisvol. Die impact zien en horen bij iemand die, dankzij een goede samenwerking op het terrein, voor het eerst haar kinderen mee op uitstap naar de zee kan nemen. Zien wat die beleving voor haar en haar gezin maanden later nog betekent, dat motiveert en maakt de waarde van vrijetijdsparticipatie duidelijk.

Organisaties vertrekken vaak vanuit bestaande concepten, om zich dan af te vragen hoe ze het brede publiek tot bij zich krijgen. Dat is een oneerlijke manier van werken. Grote centrumspelers als Chiro, scouting en jeugdhuiswerk zijn ook ooit ontstaan in een specifieke context. Demos steunt het idee dat er geen moeilijk bereikbare

doelgroepen zijn. Wel bestaan er moeilijk bereikbare organisaties.

TvMR: Hoe weet je als initiatiefnemer welke drempels je moet wegnemen?

Ben: Mensen gaan snel over tot het stellen van vragen, maar het is belangrijk dat er eerst een echte ontmoeting plaatsvindt. Dat vergt respect, tijd en ruimte, maar zorgt voor een voedingsbodemp voor participatie. Zoals de slogan het samenvat: "De relatie gaat de participatie vooraf". Dat geldt zeker voor projecten die ondersteund worden door projectsubsidies. Die subsidies zijn eindig, maar een goede relatie kan ervoor zorgen dat het project tot lang na de subsidies standhoudt.

Turid: Er bestaan verschillende participatiestrategieën die samen een continuüm vormen. Het is belangrijk om niet te vergeten dat er meer strategieën zijn dan co-creatie en inspraak, en dat ze allemaal afhankelijk zijn van de context. Eén ervan is 'ruimte maken'. Als je de macht hebt om initiatieven te organiseren, kan het soms belangrijk zijn om simpelweg ruimte vrij te maken voor nieuwe initiatieven van burgers.

Ben: Het kan voor jongeren bijvoorbeeld waardevol zijn als in een sporthal bepaalde tijdsblokken open worden gelaten voor evenementen en initiatieven die zij zelf op poten willen zetten.

TvMR: Jullie hebben het over drempels en mensen bereiken. Wat vinden jullie in die context van de afschaffing van de opkomstplicht bij gemeenteraadsverkiezingen?

Yeboah: Het is veelzeggend dat wij soms klagen over verkiezingen, terwijl dat in veel landen geen evidentie is. Er zijn heel veel mensen gestorven zodat wij vandaag kunnen stemmen. Daarom vind ik dat iedereen 'stemplichtig' zou moeten zijn. Vandaag wordt er jammer genoeg te weinig waarde aan gehecht. Er wordt gezegd dat iedereen die wil stemmen, wel zal komen

stemmen, maar omdat de politiek soms zo ingewikkeld is, kan dat jongeren afschrikken.

TvMR: De overheid probeert soms ook om de politiek dichter bij burgers te brengen. Wat vinden jullie van initiatieven zoals de burgerbevraging 'Een land voor de toekomst' van minister van Institutionele Hervormingen en Democratische Vernieuwing Annelies Verlinden, die werd overladen met kritiek omdat ze te ingewikkeld zou zijn? Welk advies zouden jullie geven aan de toekomstige verkozen politici om de stem van de burger rechtstreeks te betrekken bij het beleid?

Ben: In elk geval vind ik dit soort initiatieven waardevol. Mits ze aan een aantal voorwaarden voldoen, creëren ze misschien een bewustzijn en een gevoel van verbondenheid bij de mensen die eraan deelnemen. Er is natuurlijk geen garantie dat dat gevoel blijft hangen, en sommige mensen zullen ontgoocheld zijn over het resultaat. Toch zijn het allemaal belangrijke oefeningen in democratie. Het zijn momenten waarop je met verschillende mensen - al blijft dat natuurlijk relatief - ideeën uitwisselt en elkaar beter leert begrijpen. Dat is enorm waardevol: graag meer van dat!

Turid: Grote initiatieven die rechtstreeks uitgaan van ministers zijn natuurlijk niet de enige weg voor burgers om hun stem te laten horen. Initiatieven die lokaal en op een laagdrempelige manier met jongeren aan de slag gaan, zijn minstens even belangrijk om jongeren actief mee te laten nadenken over wat onze politiek nu eigenlijk inhoudt.

Zulke projecten kunnen jongeren bevestigen in hun gevoel dat ze er mogen zijn. Zo versterk je die jongeren, wat deel uitmaakt van participatie aan de maatschappij en democratie. Die stap kan op verschillende manieren gezet worden, via jeugdwerking of via creatieve ruimtes, maar het is van democratisch belang dat ze gezet wordt. Als mens leer je zo stilaan je plek innemen en jezelf te vormen. Het gaat dan niet over het al dan niet gelijk hebben, maar over het vinden van plaats.

Yeboah: Ik merk ook zelf dat ik door met jongeren te werken echt een verschil kan maken, meer dan als ik een minister zou zijn denk ik. Door één-op-één te werken met jongeren, aan de hand van groepsgesprekken en creatieve projecten, kan ik hen helpen om rust en ruimte te creëren in hun hoofd.

TvMR: Welk advies zouden jullie geven aan de toekomstige verkozen politici om de stem van de burger te betrekken bij het beleid?

Ben: Ik zou durven antwoorden op die vraag met "alles wat werkt vind ik prima". Ik heb veel bewondering voor mensen die zo geëngageerd zijn dat ze zich lokaal inzetten en stilstaan bij participatie, om dan bijvoorbeeld iets te organiseren rond verkiezingen. Uiteindelijk is dat waar het allemaal om draait.

TvMR: Wat hopen jullie in de toekomst nog te bereiken met Demos?

Ben: Wat is onze droom eigenlijk? Dat is een belangrijke, maar moeilijke vraag. Ik denk dat ik hiervoor terugval op het breed bewust maken van mensen en instellingen van de kracht en de waarde van vrije tijd. Ik heb zelf op verschillende manieren mogen ervaren hoe verrijkend vrije tijd is en hoe sterk dat iemand kan maken. Hoe meer mensen kunnen genieten van vrije tijd, hoe beter voor de maatschappij.

Turid: Ik denk dat er een grote waarde schuilt in het feit dat Demos geen deel uitmaakt van koepels van jeugdwerk, sport, cultuur of lokale besturen. We hebben de luxepositie om van buitenaf al die organisaties te kunnen verbinden en samen te brengen met sectoroverschrijdende initiatieven. Die verbindende rol is onze grootste troef. Ik hoop voor de toekomst dat we onze democratische ambitie kunnen waarmaken door mensen samen te blijven brengen die elkaar anders niet zouden ontmoeten.